

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O‘RTA MAXSUS TA’LIM
VAZIRLIGI
TOSHKENT IRRIGATSIYA VA MELIRATSIYA INSTITUTINING
BUXORO FILIALI**

GIDROMELIORATSIYA FAKULTETI

“YER TUZISH VA YER KADASTRI” KAFEDRASI

**“Surxandaryo viloyati Denov tumani Qiziljar massivida ichki
xo`jalik yer tuzish ishlarini o`tkazish” mavzusidagi**

BITIRUV MALAKAVIY ISHI

Bajardi: “Yer tuzish va yer kadastrı” ta’lim
yo‘nalishi bitiruvchi 4 kurs talabasi Mardonov
Umid Abduraxmonovich

ILMIY RAXBAR:
Professor Bo`riyev S.

Bitiruv malakaviy ishi kafedradan dastlabki himoyadan o‘tdi.

9- sonli bayonnomasi 23 may 2016 yil

BUXORO – 2016 y

Kirish

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Islom Karimovning mamlakatimizni 2015-yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va 2016-yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasining majlisidagi ma'ruzasida qo'yilgan vazifalar.

2. Bitiruv malakaviy ishining maqsadi, unda qo'yilgan vazifalar va asos kilib olingan materiallar.

I bob. Massivning tabiiy- iqlim sharoitlari tavsifi

I.1. Massiv to'g'risida umumiy malumotlar

I.2. Massivning iqlim shart-sharoitlari

I.3. Yerlarning tuproq-meliorativ holati va yer osti suvlari

I.4. Fermer xo'jaligining hisobiy yer fondi

II- Bob. Denov tumani Qiziljar massivi hududida ichki yer tuzush loyihasini bajarish.

II.1. Xo'jalikda ichki yer tuzishning mohiyati va loyihaning mazmuni

II.2. Ichki yer tuzish loyihasini ishlash tartibi va usullari

II.3. Qiziljar massivi hududida ichki yer tuzish loyihasini bajarish

uchun tayyorgarlik va izlanish ishlarini o'tkazish.

III bob. Denov tumani Qiziljar massivida xo'jalik markazlari va ishlab chiqarish bo'limlarini joylashtirish

III.1. Xo'jalikning tashkiliy – ishlab chiqarish tuzilishini, ishlab chiqarish bo'linmalari tarkibini, sonini va o'lchamlarini aniqlash

III.2. Qishloq aholi tizimi va xo'jalik markazlarini joylashtirish

III.3. Ishlab chiqarish markazlarini joylashtirish

III.4. Ishlab chiqarish bo'limlari yer maydonlarini joylashtirish

III.5. Loyihaviy echimlarni iqtisodiy asoslash

Xulosa.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

Ilovalar.

Kirish

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 55-moddasida yer, yer osti boyliklari, suv, o'simlik va hayvonot dunyosi hamda boshqa tabiiy zahiralarning umummilliy boylikdir, ulardan oqilona foydalanish zarur va ular davlat muhofazasida ekanligi ko'rsatilgan. Respublikamiz Prezidenti I.A.Karimov «Bizni boqadigan—mana shu yer, mana shu tuproq. Uning unumdorligini oshirishimiz kerak. Buning uchun esa, eng avvalo, sug'oriladigan yerlarning meliorativ holatini yaxshilashni, irrigatsiya ishlarini ustivor maqsad deb qarashimiz shart» deb ta'kidlagan edi.

O'zbekiston respublikasi Prezidenti Islom Karimovning mamlakatimizni 2015-yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va 2016-yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan vazirlar mahkamasining kengaytirilgan majlisidagi ma'ruzasida ta'kidlashlaricha -

“Mamlakatimiz qishloq xo'jaligida ham chuqur tarkibiy o'zgarishlar amalga oshirilmoqda. Murakkab ob-havo sharoitiga qaramasdan, fermer va dehqonlarimizning fidokorona mehnati va omilkorligi tufayli o'tgan yili mo'l hosil yetishtirildi – 7 million 500 ming tonnadan ziyod g'alla, 3 million 350 ming tonnadan ortiq paxta xirmoni barpo etildi. Ta'kidlash kerakki, bunday mo'l hosil asosan qishloq xo'jaligida ishlab chiqarishni jadallashtirish, seleksiya ishlarini yaxshilash, g'o'za va boshqali don ekinlarining rayonlashtirilgan navlarini joriy qilish, zamonaviy agrotexnologiyalarni o'zlashtirish evaziga ta'minlandi.

Mamlakatimizda bug'doydan gektaridan o'rtacha 55 sentner hosil olingani, ayrim tumanlarda bu ko'rsatkich 60-77 sentnerni tashkil etgani, hech shubhasiz, fermerlarimizning ulkan yutug'idir. Shu bilan birga, qishloq xo'jaligining mevasabzavotchilik, bog'dorchilik, uzumchilik va chorvachilik kabi tarmoqlari ham jadal sur'atlarda rivojlandi. O'tgan yili 12 million 592 ming tonna sabzavot va kartoshka, 1 million 850 ming tonna poliz mahsulotlari, 1 million 556 ming tonna uzum, 2 million 731 ming tonna meva yetishtirildi. Qishloq xo'jaligi xomashyosini chuqur qayta ishlash, yetishtirilgan mahsulotlarni saqlash infratuzilmasini rivojlantirishga ham alohida e'tibor qaratilmoqda. O'tgan yili qishloq xo'jaligi

mahsulotlarini qayta ishlaydigan 230 ta korxona, 77 ming 800 tonna sigʻimga ega boʻlgan 114 ta yangi sovutish kamerasi tashkil etildi va modernizatsiya qilindi. Mamlakatimizda meva-sabzavotlarni saqlashning umumiy quvvati 832 ming tonnaga yetkazildi. Bu esa, yil davomida narxlarning mavsumiy keskin oshib ketishiga yoʻl qoʻymasdan, aholini asosiy turdagi qishloq xoʻjaligi mahsulotlari bilan uzluksiz taʼminlash, ushbu mahsulotlarni eksport qilishni kengaytirish, narx-navo barqarorligini saqlash imkonini bermoqda.

Bularning barchasi fidoyi dehqon va fermerlarimiz, barcha qishloq xoʻjaligi xodimlarining mashaqqatli va sharaflı mehnati mahsulidir, desak, ayni haqiqatni aytgan boʻlamiz. Fursatdan foydalanib, bugun, mana shu yuksak minbardan turib, barcha qishloq mehnatkashlariga yana bir bor chin qalbimdan samimiy minnatdorlik izhor etishni oʻzimning burchim deb bilaman”. 2016 yilgi vazifa qilib – “Biz uchun asosiy vazifa – ishlab chiqarishni texnik va texnologik jihatdan uzluksiz yangilab borish, doimiy ravishda ichki imkoniyat va zaxiralarni izlab topish, iqtisodiyotda chuqur tarkibiy oʻzgarishlarni amalga oshirish, sanoatni modernizatsiya va diversifikatsiya qilishni izchil davom ettirishdan iborat boʻlishi zarur. Zamonaviy texnologiyalar asosida paxta tolasini va meva-sabzavot mahsulotlarini chuqur qayta ishlash tashqi va ichki bozorda talab yuqori boʻlgan tayyor, ekologik toza toʻqimachilik va yengil sanoat mahsulotlari ishlab chiqarish hajmini 2030-yilda 5,6-marta, meva-sabzavot mahsulotlarini qayta ishlash hajmini esa 5,7 karra oshirish imkonini beradi.

Joriy yilda yalpi ichki mahsulotning oʻsish surʼatlari 7,8 foizdan iborat boʻlishini taʼminlash, sanoat mahsulotlari ishlab chiqarish hajmini 8,2 foiz, qishloq xoʻjaligida 6,1 foizga oshirish, chakana savdo aylanmasini 14 foiz, xizmatlar koʻrsatish hajmini 17,4 foizga koʻpaytirish vazifasi qoʻyilmoqda. Inflatsiya darajasini 5,5-6,5 foiz doirasida saqlab qolish, aholining real daromadlarini 9,5 foizga, oʻrtacha ish haqi, pensiya, stipendiya va nafaqalarni, soliq imtiyozlarini inobatga olgan holda, 15 foizga oshirish koʻzda tutilmoqda.

Ana shu vazifalarni amalga oshirishda 2016-yilga moʻljallangan Investitsiya dasturining hayotga tatbiq etilishi oʻta muhim oʻrin tutadi. Nega deganda, bu dastur

sanoatda, butun iqtisodiyotimizda tarkibiy o'zgarishlarning eng muhim vositasi bo'lib xizmat qiladi.

2016-yilda qishloq joylarda 1 million 800 ming kvadrat metrdan ziyod hajmdagi 13 mingta uy-joy barpo etish, uzunligi 900 kilometr ichimlik suvi, gaz va elektr tarmoqlari, 325 kilometr yo'l qurish mo'ljallanmoqda.

Bir so'z bilan aytganda, 2016-yilda iqtisodiyotimizni rivojlantirish, modernizatsiya qilish va tarkibiy o'zgarishlarni amalga oshirish uchun 17 milliard 300 million dollar qiymatidagi investitsiyalar yo'naltirish, ularning o'sish sur'atini 109,3 foizga yetkazish belgilangan.

Qishloq xo'jaligi sohasida amalga oshirilayotgan islohotlar va tarkibiy o'zgarishlarni yanada chuqurlashtirish, yer va suv resurslaridan samarali foydalanish 2016-yil va yaqin istiqbolga mo'ljallangan iqtisodiy dasturimizning prinsipial muhim yo'nalishidir.

Aytish kerakki, mazkur tarmoqda xo'jalik yuritishning fermerlik tizimiga o'tilishi munosabati bilan fermerlar uchun ijara mulki huquqi asosida ajratiladigan yer maydonlarini optimallashtirish masalasi dolzarb bo'lib qolmoqda.

Bu tadbirni amalga oshirish, birinchi navbatda, sug'oriladigan dehqonchilik sharoitida, suv taqchilligi va yerlarning aksariyat qismi kuchli sho'rlangan bir vaziyatda Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar va qishloq tumanlarida ekin maydonlari amalda tuproq unumdorligi va yer boniteti bo'yicha keskin farq qilishi bilan bog'liq.

Turli mintaqalarda tashkil qilingan fermer xo'jaliklarining to'plagan rivojlanish tajribasi, samaradorligi va rentabelligini hisobga olgan holda, ularni oqilona va qulay miqdordagi yer uchastkalari bilan ta'minlash uchun qattiq ish olib borishga to'g'ri keldi.

Shu borada yer maydonlari hajmini aniqlashda subyektiv yondashuvlarga yo'l qo'ymaslik va bunday holatlarning oldini olishda ana shu o'ta muhim ishni amalga oshirish mas'uliyati deputatlar korpusi, Fermerlar kengashi va jamoatchilik zimmasiga yuklatilgani hal qiluvchi omil bo'ldi.

Yer maydonlarining optimallashtirilishi natijasida 17 ming 500 dan ortiq yangi fermer xo'jaligi va 250 mingdan ziyod ish o'rni tashkil etildi. Toshkent, Jizzax, Namangan, Samarqand, Qashqadaryo, Farg'ona, Andijon viloyatlari va Qoraqalpog'iston Respublikasida eng ko'p fermer xo'jaliklari faoliyati yo'lga qo'yildi. Fermer xo'jaligini yuritish uchun yer maydonlari ajratish va taqsimlashning yangi mexanizmi joriy etildi. Unga muvofiq, qarorni tuman hokimi emas, balki Fermerlar kengashi va Yer uchastkalari taqdim etish masalalarini ko'rib chiqish komissiyasi xulosasi bo'yicha xalq deputatlari tuman kengashlari qabul qilmoqda.

Yana bir o'ta dolzarb va uzoqni ko'zlagan masalaga alohida to'xtalib o'tmoqchiman.

Bu o'rinda 2020-yilgacha paxta xomashyosini yetishtirish va uni davlat tomonidan xarid qilish hajmini 3 million 350 ming tonnadan 3 million tonnaga bosqichma-bosqich qisqartirish haqida so'z bormoqda.

Hisob-kitoblar shuni ko'rsatmoqdaki, shunday hajmdagi yetishtiriladigan paxta hosili, bir tomondan, xomashyoni o'zimizda chuqur qayta ishlashni inobatga oladigan bo'lsak, avvalo, to'qimachilik va yengil sanoatning ana shu xomashyoga bo'lgan ehtiyojini nafaqat to'la ta'minlaydi, balki O'zbekistonning jahon bozoriga paxta tolasi va undan tayyorlanadigan mahsulotlar yetkazib beradigan mamlakat sifatidagi mustahkam mavqeini saqlab qolish imkonini ham beradi.

Paxta yetishtirish hajmini 350 ming tonnaga qisqartirish hisobidan 170 ming 500 gektar sug'oriladigan yer paxtadan bo'shaydi. Bu jarayonda, albatta, avvalo mamlakatimiz bo'yicha paxta hosildorligi gektaridan o'rtacha 26,1 sentnerni tashkil etib turgan bir paytda hosildorligi 12-15 sentnerdan oshmaydigan past bonitetli yerlarni paxtadan bo'shatishga e'tibor qaratiladi. Asosan sho'rlangan, shuningdek, paxta yetishtirishga yaroqsiz bo'lgan tog'oldi yerlariga g'o'za ekilmaydi.

Bunday qarorga kelishimizning yana bir sababi borki, u ham bo'lsa, so'nggi yillarda jahon bozorida paxta tolasining narxi va unga bo'lgan talabning keskin pasayib ketishi bilan bog'liqdir.

Paxtadan bo'shagan ekin maydonlarida avvalo, sabzavot va kartoshka, shular qatorida ozuqa ekinlari, yog'moy olinadigan va boshqa o'simliklar ekiladi, bog va uzumzorlar barpo etiladi.

Ekin maydonlarining optimallashtirilishi va zamonaviy agrotexnologiyalarning joriy etilishi natijasida 2020-yilda boshoqli don yetishtirishni 16,4 foizga oshirib, uning hajmini 8 million 500 ming tonnaga yetkazish, kartoshka yetishtirishni 35 foizga, sabzavotni 30 foizga, meva va uzumni 21,5 foiz, go'sht yetishtirishni 26,2 foizga, sutni 47,3 foiz, tuxumni – 74,5 foizga ko'paytirish, baliq yetishtirishni 2,5-martaga oshirish ko'zda tutilmoqda.

Ayni paytda ana shu turdagi oziq-ovqat mahsulotlarini eksport qilish hajmi sezilarli darajada ortishini ham hisobga olish zarur.

Ijtimoiy sohani rivojlantirish, aholining hayot darajasi va sifatini yanada oshirish bilan bog'liq masalalar bundan buyon ham e'tiborimiz markazida bo'lib qoladi.

Qishloq xo'jaligini rivojlantirishda avvalo sug'orish ishlarini olib borishda kanallarni kerakli jihozlar bilan ta'minlash, doimiy sug'orish tarmoqlarining uzunliklarini qisqartirish hisobiga fermer xo'jaliklari yer maydonlarini kengaytirishlari mumkin. Yuqorida qilingan ishlar sug'orish tarmoqlarining foydali ish koeffitsientini oshiradi va shuning bilan bir qatorda yerdan foydalanish koeffitsientining oshishiga hamda yerlarning meliorativ holatinig yaxshilanishiga buning barobarida ekinlarning hosildorligi ham oshadi. Shu sababli hozirgi fermer xo'jaliklarining, jumladan biz loyiha qilayotgan Surxondaryo viloyati, Denov tumanidagi «Qiziljar» massivi fermer xo'jaliklarining ham ichki sug'orish tarmoqlarini takomillashtirishni talab etadi.

I bob. Massivning tabiiy- iqlim sharoitlari tavsifi

I.I. Massiv to'g'risida umumiy malumotlar

Fermer xo'jalikning joylashgan o'рни va chegaralari. Loyiha qilinayotgan fermer xo'jaligi Surxondaryo viloyati, Denov tumanida joylashgan. Tuman 1935 yilda 9 fevralda tashkil etilgan. Shimoldan Oltinsoy, Sho'rchi, janubda va g'arbdan Qumqo'rg'on, sharqdan Uzun tumanlari bilan chegaradosh. Maydoni 0,85 ming km². Tuman markazi – Denov shaxri.

1.2 Fermer xo'jalikning iqlim shart-sharoitlari. Iqlimi quruq, tipik subtropik iqlim. Yillik o'rtacha temperatura 15,0, yanvarniki 2,60, eng past temperatura -25,0. Iyulning o'rtacha temperaturasi 29,0, eng yuqori temperatura 46,0. Yiliga 240-260 mm yog'in tushadi. Vegetatsiya davri 230 kun.

Ba'zan kuchli shamollar esadi. Havoning nihoyatda quruqligi, mavsumiy namlanishning keskin farqlanishi bilan ajralib turadi. Yillik yog'inlar asosiy miqdori yoki 52 foizi noamal davrga, 37 foizi mart-aprel oylariga to'g'ri keladi. Yoz va kuz oylarida yog'ingarchilik bo'lmaydi, havo namligi juda past va bug'lanish juda katta. Iqlim xususiyatlari bo'yicha Surxondaryo viloyatining sug'oriladigan erlarini ikkita qishloq xo'jalik mintaqasiga ajratish mumkin, Bo'z tuproqlar va Sahro mintaqasiga. Denov tumani tog'oldi va tog'tagi tekisliklaridan iborat bo'lib tuprog'i o'tloqi va bo'z tuproq. Yiliga 9-11 kun 15 m/s tezlikda shamol esadi, shundan 6-7 kuni chang bo'ronlidir. Birinchi kuzgi sovuqlar 29-30 oktabrda boshlanadi, bahorning oxirgi sovuqi 2-17 martga to'g'ri keladi. Kuz-qish davrlarida tuproq 1,5 metrgacha chuqurlikda namlikka to'yingadi, tog'tagi tekisliklarda kuzgi va bahorgi donli ekinlar ekib, lalmikor dehqonchilik bilan shug'ullanish mumkin. 1.2.1-jadval. «Termez» meteorologik stansiyasi bo'yicha xo'jalikning iqlimiy ko'rsatkichlari

1.3 Geomorfologik va gidrogeologik sharoitlari. Reliefi, asosan tekislik va adirlardan iborat. O'rtacha balandlik 400-700 metr. Tuman hududi o'rtasidan Surxondaryo oqib o'tadi (tuman xududidagi uzunligi 25 km). Daryo qayirida mavjud bo'lgan Oqtumshuq, Shaldiraq kabi to'qaylar quritilib, dehqonchilik uchun o'zlashtirildi. Tumanning janubi-g'arbida janubiy Surxon, shimoli-sharqida Degrez

suv omborlari qurilgan. Denov tumani hududida suvsiz quruq soy ko'p. Bahorda Bobotog'dan mavsumiy oqimga ega bo'lgan Fayzova, Xo'jakulsin, Arg'anchi soylari oqib tushadi.

Boysun tog'laridan oqib tushadigan Halqajar daryosi kichik sharsharalar hosil qilgan. Bobotog'ning adir va tog' zonasida neft, gaz va fosforit konlari topilgan. Geomorfologiya jihatidan voha hududi tog'li va tekislik mintaqalariga ajratiladi. Tekislik mintaqasi ichiga xo'jalik jihatidan foydalanish imkoniyatlari bo'yicha farqlanadigan 5 ta geomorfologik rayonga bo'linadi (Poslavskaya, 1961). Ular quyidagilardir: 1. Surxondaryo botiqligi rayoni; 2. Amudaryo bo'yi botiqligi rayoni; 3. Poshxurt xavzasi rayoni; 4. Kofirnixon bo'yi rayoni. 5. Qumli tepalik rayoni. Amudaryo bo'yi botiqligi rayoni o'z navbatida 2 ta rayonchaga ajratiladi.

a) Sheraboddaryo chiqarish konusi rayonchasi; b) Amudaryo bo'yi qiya tekislik rayonchasi. Sheraboddaryo chiqarish konusi rayonchasi rayonning butun sharqiy qismini egallagan, juda ulkan chiqarish konusidan iborat. Viloyat Surxon-Sherabod botiqligi deb nomlanuvi keng tog' oraliq tekisligini egallagan bo'lib, shimoldan janubga 200 km g'arbdan sharqqa 160 km.ga cho'zilgan, 3 tomondan tog'lar bilan o'ralgan. Tog'larning ba'zi cho'qqilari dengiz sathidan 4688 m.gacha ko'tarilgan. Tekislik qalin (50-300 m) lyosli qumoq tuproqlar, qumloqlar, qumlar va shag'aldan iborat to'rtlamchi yotqiziqlardan tarkib topgan. Surxondaryoning ikkala qirg'og'i bo'ylab uncha qiya bo'lmagan (0,0015-0,0025) 4 ta qayir ustki ayvonchalari ko'zga tashlanadi. Tekislikning markaziy qismida janubdan shimolga qarab Xovdog', Qo'qaydi, Uchqizil baland tekisliklari va Kattaqum, Kichikqum barxan qumliklari cho'zilib boradi. Ular Sherabod cho'lini Surxondaryoning tor vodiysidan ajratib turadi. Tekislikning shimoliy qismi relefi yaxshi shakllangan erozion akkumlyativ shakllari bilan farqlanadi. 630-430 m balandlikdagi Surxondaryo irmoqlarining (To'palang, Sangardak, Xo'jaipok va b.q.) qiyalama chiqarish konuslari shag'al-tosh aralash 300 m qalinlikdagi yotqiziqlardan tarkib topgan, yuzasi uncha qalin bo'lmagan mayda jinslar bilan qoplangan.

SHakllangan chiqarish konusi ikki tomonida tepaliksimon tog'oldi tekisligi yastanib yotadi. Ular lyossimon qumoq tuproqlar bilan qoplangan. Botiqlikning

janubiy qismini SHeroboddaryo chiqarish konusi egallaydi. Unga shimoliy-sharqdan Qiziriqdara cho‘li, g‘arbdan tog‘oldi tekisligi, janubda Amudaryo ayvonchalarini tutashgan. Uning reliefi 40-80 km. kenglikda, bir tekis, dengiz sathidan 460-280 m belgilarda bo‘lib, umumiy nishablik janubga yo‘nalgan. Hovdog‘ baland tekisligiga tutashgan, shuningdek, Amudaryo ayvonchalarida eolli relief shakli rivojlangan. Voha gidrogeologik sharoitlariga ko‘ra ikki zonaga (Xudoyberdiev, 1961) ajratiladi.

1.Surxondaryo vodiysi chegarasidagi botiqlikning shimoliy va sharqiy qismini qamrab olgan;

2.SHerobod tekisligi va unga yondosh Amudaryo ayvonchalarida joylashgan.

Tuman hududidan Surxondaryo va uning mavsumiy oqimga ega bo‘lgan o‘ng irmoqlaridan Oqqapchig‘ay, Bandixon soylari oqib o‘tadi. Asosiy sug‘orish kanallari: SHerobod va Bobotog‘ mashina-magistral kanallari, O‘g‘riguzar nasos stansiyasi bor. Daryo terrasalari allyuvial bo‘z tuproq. Surxondaryoning har ikkala tomonidagi adirlıklarda qum tuproq, tog‘ etaklarida och tusli bo‘z tuproqlar. Tuman hududida Janubiy Surxon suv ombori joylashgan.

1.3 Geomorfologik va gidrogeologik sharoitlari. Reliefi, asosan tekislik va adirlardan iborat. O‘rtacha balandlik 400-700 metr. Tuman hududi o‘rtasidan Surxondaryo oqib o‘tadi (tuman xududidagi uzunligi 25 km). Daryo qayirida mavjud bo‘lgan Oqtumshuq, SHalldiroq kabi to‘qaylar quritilib, dehqonchilik uchun o‘zlashtirildi. Tumanning janubi-g‘arbida janubiy Surxon, shimoli-sharqida Degrez suv omborlari qurilgan.Denov tumani hududida suvsiz quruq soy ko‘p. Bahorda Bobotog‘dan mavsumiy oqimga ega bo‘lgan Fayzova, Xo‘jakulsin, Arg‘anchi soylari oqib tushadi.

Boysun tog‘laridan oqib tushadigan Halqajar daryosi kichik sharsharalar hosil qilgan. Bobotog‘ning adir va tog‘ zonasida neft, gaz va fosforit konlari topilgan.

Geomorfologiya jihatidan voha hududi tog‘li va tekislik mintaqalariga ajratiladi. Tekislik mintaqasi ichiga xo‘jalik jihatidan foydalanish imkoniyatlari bo‘yicha farqlanadigan 5 ta geomorfologik rayonga bo‘linadi (Poslavskaya, 1961). Ular

quyidagilardir: 1. Surxondaryo botiqligi rayoni; 2. Amudaryo bo'yi botiqligi rayoni; 3. Poshxurt xavzasi rayoni; 4. Kofirnixon bo'yi rayoni. 5. Qumli tepalik rayoni. Amudaryo bo'yi botiqligi rayoni o'z navbatida 2 ta rayonchaga ajratiladi.

a) Sheraboddaryo chiqarish konusi rayonchasi; b) Amudaryo bo'yi qiya tekislik rayonchasi.

Sheroboddaryo chiqarish konusi rayonchasi rayonning butun sharqiy qismini egallagan, juda ulkan chiqarish konusidan iborat. Viloyat Surxon-SHerabod botiqligi deb nomlanuvi keng tog' oraliq tekisligini egallagan bo'lib, shimoldan janubga 200 km g'arbdan sharqqa 160 km.ga cho'zilgan, 3 tomondan tog'lar bilan o'ralgan. Tog'larning ba'zi cho'qqilari dengiz sathidan 4688 m.gacha ko'tarilgan. Tekislik qalin (50-300 m) lyosli qumoq tuproqlar, qumloqlar, qumlar va shag'aldan iborat to'rtlamchi yotqiziqlardan tarkib topgan. Surxondaryoning ikkala qirg'og'i bo'ylab uncha qiya bo'lmagan (0,0015-0,0025) 4 ta qayir ustki ayvonchalari ko'zga tashlanadi.

Tekislikning markaziy qismida janubdan shimolga qarab Xovdog', Qo'qaydi, Uchqizil baland tekisliklari va Kattaqum, Kichikqum barxan qumliklari cho'zilib boradi. Ular SHerabod cho'lini Surxondaryoning tor vodiysidan ajratib turadi. Tekislikning shimoliy qismi relefi yaxshi shakllangan erozion akkumlyativ shakllari bilan farqlanadi. 630-430 m balandlikdagi Surxondaryo irmoqlarining (To'palang, Sangardak, Xo'jaipok va b.q.) qiyalama chiqarish konuslari shag'al-tosh aralash 300 m qalinlikdagi yotqiziqlardan tarkib topgan, yuzasi uncha qalin bo'lmagan mayda jinslar bilan qoplangan.

SHakllangan chiqarish konusi ikki tomonida tepaliksimon tog'oldi tekisligi yastanib yotadi. Ular lyossimon qumoq tuproqlar bilan qoplangan. Botiqlikning janubiy qismini SHeroboddaryo chiqarish konusiegallaydi. Unga shimoliy-sharqdan Qiziriqdara cho'li, g'arbdan tog'oldi tekisligi, janubda Amudaryo ayvonchalari tutashgan. Uning relefi 40-80 km. kenglikda, bir tekis, dengiz sathidan 460-280 m belgilarda bo'lib, umumiy nishablik janubga yo'nalgan. Hovdog' baland tekisligiga tutashgan, shuningdek, Amudaryo ayvonchalarida eolli relief shakli rivojlangan.

Voha gidrogeologik sharoitlariga ko'ra ikki zonaga (Xudoyberdiev, 1961) ajratiladi.

1.Surxondaryo vodiysi chegarasidagi botiqlikning shimoliy va sharqiy qismini qamrab olgan;

2.SHerobod tekisligi va unga yondosh Amudaryo ayvonchalarida joylashgan. Tuman hududidan Surxondaryo va uning mavsumiy oqimga ega bo'lgan o'ng irmoqlaridan Oqqapchig'ay, Bandixon soylari oqib o'tadi. Asosiy sug'orish kanallari: SHerobod va Bobotog' mashina-magistral kanallari, O'g'riguzar nasos stansiyasi bor. Daryo terrasalari allyuvial bo'z tuproq. Surxondaryoning har ikkala tomonidagi adirliklarda qum tuproq, tog' etaklarida och tusli bo'z tuproqlar. Tuman hududida Janubiy Surxon suv ombori joylashgan. -Hududning gidrogeologik sharoitlari har bir geomorfologik rayonlarning tog'lardan oqib tushgan va tuproqqa shimilgan yuza oqova suvlari va zahob bilan suvlanganlik darajasiga bog'liq. Rel'ef sharoiti, sug'orish tartibi va erlar zaxi qochirilganligiga qarab zaxob 0,5 metrdan 20 metrgacha chuqurlikda joylashgan. Uni ta'minlovchi manbalar yog'inlar va daryo, kanallar, sug'oriladigan erlarda esa sug'orish shaxobchalaridan sizib o'tgan suvlardir. Amudaryo va Surxondaryoning janubiy ayvonchalarida, shuningdek, SHeroboddaryoning chiqarish konusi cheka qismlarida zaxob 3 m chuqurlikda joylashgan, 3-10 m.li zaxobi bo'lgan erlar kam. Sizot suvlari daryo ayvonchalarining shag'alli yotqiziqlarida vodiyni umumiy yo'nalishi bo'yicha shimoldan janubga qarab mustaqil oqim hosil qiladi. Vohada erlarni sug'orish asrlar davomida shakllangan zaxob kirimi va sarfi orasidagi nisbiy munosabatni buzib, suv balansining kirimini oshirdi va bu zaxob sathining ko'tarilishiga olib keladi. 1.4 Erlarning tuproq-meliorativ holati va er osti suvlari. Tuproq yaraladigan jarayon xususiyatlari, shuningdek sug'oriladigan erlar meliorativ holati hududning geomorfologik va gidrogeologik o'ziga xosligi bilan belgilanadi. Sug'orish, meliorativ va boshqa tadbirlarni, yani erlarni o'zlashtirish va unumdorligini oshirish maqsadida loyihalashtirishda ularni hisobga olish O'zbekiston Respublikasi janubida paxtachilik va g'allachilikni yanada rivojlantirish uchun barcha moddiy manbalardan oqilona foydalanishning muhim

shartidir. Hisor tog'i etaklarida oddiy yoki tipik bo'z, qo'ng'ir bo'z tuproqlar, Bobotog' etaklarida och bo'z, shag'alli bo'z, daryo vodiylarida esa allyuvial o'tloqi, o'tloqi-botqoq, tekisliklarda och bo'z tuproqlar tarqalgan. O'tloqi va bo'z tuproqlar mintaqasiga kiruvchi Denov tumanida yer osti suvlari 2-3 metr oralig'ida bo'lgan maydonlar 76 foizdan 82,5 foizigacha tashkil etadi. Ularning sho'rlanganlik darajasi quruq qoldiq bo'yicha 1,0 g/l ga teng. Yuqoridagi malumotlardan ko'rinib turibdiki Denov tumani iqlimi keskin kontinental, foydali haroratlar yig'indisi yuqori. Demak tumanda issiqsevar ekinlar, shu jumladan g'o'za etishtirishga imkon beradi. Yoz va kuz oylarida yog'ingarchilik bo'lmaydi, havo namligi juda past va bug'lanish juda katta, bundan ko'rinib turibdiki ziroatlarni sun'iy sug'orishsiz etishtirishning imkoni yo'q. Yuqoridagi ma'lumotlardan kelib chiqadigan bo'lsak tumanda yer yuzasidan sug'orish usulini qo'llashni taqozo qiladi. Yer ustidan sug'orish vaqtida, sug'orish tarmoqlari orqali kata miqdorda suvning isrof bo'lishi hamda ekin maydonlariga normadan oshiq me'yorda suv berishlar kuzatilmoqda. Buning oqibatida suv etishmasligi va erlarning meliorativ holati yomonlashmoqda. SHularni inobatga olib fermer xo'jaligi sug'orish tarmoqlarini takomillashtirishni oldimizga maqsad qilib qo'ydik

2.1 Fermer xo'jalikning xisobiy yer fondi.

Surxondaryo viloyati, Denov tumanidagi «Qiziljar» fermer xo'jaligining umumiy ekin ekiladigan yer maydoni 81,7 ga ni tashkil etadi. YUqorida keltirilgan fermer xo'jalikning tabiiy iqlim va xo'jalik sharoitlaridan kelib chiqqan holda, ushbu erlarda asosiy meliorativ tadbir bo'lib, sug'orish hisoblanadi. Sababi, sug'orishsiz ushbu erlarda qishloq xo'jalik ekinlaridan ko'zda tutilgan hosildorlikni olib bo'lmaydi.

Bundan kelib chiqib, shunday sug'orish usuli va sug'orish texnikasi elementlari zarurki, quyidagilarga javob berishi kerak.

- eng yuqori ish unumdorligiga erishish;
- eng kam suv sarflangan holda eng yuqori samaradorlikka erishish;
- meliorativ samaradorlikka erishish;
- sug'orish tarmoqlardagi shunday texnik ko'rsatkichlarga erishishni,

bunda suv isrofgarchiligi ikkita elementda ham topshiriqda berilgan FIK ga yaqin holda ushlab turish.

Fermer xo'jaligida etishtirilayotgan ekinlar maydoni va takroriy ekinlar maydonlarini qo'yib fermer xo'jalikning ekin turlari bo'yicha yer fondini va gidromodul hisobini bajarish uchun har bir ekinning foiz miqdorini jadval ko'rinishda ifodalaymiz.

Fermer xo'jalikning ekin turlari bo'yicha yer fondi. Ekin turlari

Ekin maydoni -(netto) ga Ekin turlarining % miqdori

1 G'o'za 49,0 66,7

2 Bug'doy 24,5 33,3

Jami 73,5 100

3 Takroriy ekin 24,5 33,3

II- Bob. Denov tumani Qiziljar massivi hududida ichki yer tuzish loyihasini bajarish.

II.I. Xo`jalikda ichki yer tuzishning mohiyati va loyiha mazmuni.

Qishloq xo`jaligi amaliyotida ishlab chiqarishni va hududni tashkil etish masalalarini o`zaro bog`liq holda echish xo`jalikda ichki yer tuzish davomida amalga oshiriladi.

Xo`jalikda ichki yer tuzish asosida ilmiy asoslangan, usiz ishlab chiqarishni va hududni oqilona tashkil etib bo`lmaydigan, loyiha yotadi. U yer egalari va yerdan foydalanuvchilarning iqtisodiy manfaatlarini maksimal qondirishga yo`naltirilgan va yerlardan yuqori samarali foydalanish va uni oqilona tashkil etishga qaratilgan.

Xo`jalikda ichki yer tuzish ishlab chiqarishni, mehnatni va qishloq xo`jalik korxonalarini boshqarishni oqilona tashkil etish, xo`jalik yuritish, dehqonchilik, qishloq xo`jalik ekinlarini etishtirish texnologiyalari, mashinalar tizimining ilg`or tizimlarini qo`llash uchun hududiy asos bo`lib xizmat qiladi, bu esa ishlab chiqarishning iqtisodiy samaradorligini oshirish sharti sifatida xizmat qiladi. Bunda yerlardan foydalanish tartibi va sharoitlariga rioya qilinadi, tuproqlar unumdorligining qayta tiklanishi, saqlanishi va tabiiy landshaftlarning yaxshilanishi ta`minlanadi.

Xo`jalikda ichki yer tuzishning asosiy maqsadi yerlardan va u bilan bog`liq boshqa ishlab chiqarish vositalaridan oqilona foydalanishni, ularni muhofaza qilishni va yaxshilashni tashkil etish, uning tabiatni muhofaza qilishga qaratilganligini va qishloq xo`jaligi ishlab chiqarishining maksimal iqtisodiy samaradorligini ta`minlash hisoblanadi.

Shu sababli, qishloq xo`jalik korxonalarida ichki yer tuzishda, bir tomondan, qishloq xo`jalik ishlab chiqarishini, uning yer uchastkalari sifatini va joylashgan o`rinlarini hisobga olgan holda hududiy tashkil etish va joylashtirish amalga oshiriladi, ikkinchi tomondan esa - xo`jalik yerlaridan foydalanish, ularni

muhofaza qilish va samaradorligini oshirish, har bir yer bo'lagi hududini tuzish bo'yicha tadbirlar tizimi belgilanadi.

Shunday qilib, xo'jalikda ichki yer tuzish - bu aniq qishloq xo'jalik korxonalarida yerlardan va ular bilan bog'liq ishlab chiqarish vositalaridan oqilona foydalanishni va ularni muhofaza qilishni tashkil etishning ijtimoiy-iqtisodiy jarayoni bo'lib, o'z ichiga ishlab chiqarishni va hududni tashkil etish bo'yicha loyiha asosida amalga oshiriladigan tadbirlar tizimini oladi.

Xo'jalikda ichki yer tuzishning asosiy vazifalari quyidagilar hisoblanadi:

xo'jalik yerining har bir bo'lagi vazifasini uning agroekologik xususiyatlari va joylashgan o'rniga, ishlab chiqarish kuchlarining zamonaviy rivojlanish darajasiga, ilmiy-texnik jarayon yutuqlariga, qishloq xo'jalik ekin-larining yuqori hosildorligini va yer turlarining yuqori mahsuldorligini, tuproqlar unumdorligining oshishini va ularning buzilish jarayonlari to'htatishini ta'minlovchi yer munosabatlariga mos tarzda foydalanishni oqilona tashkil etish va uni muhofaza qilishni aniqlash;

xo'jalikda ishlab chiqarishning asosiy elementlari va sharoitlari: yer, ishchi kuchi, ishlab chiqarish vositalari, ularning o'zaro bog'lanishi orasidagi son va sifat jihatdan mutanosiblikni, balanslanganlikni ta'minlash;

belgilangan ishlab chiqarish dasturini maksimal samaradorlik bilan bajarish, mustahkam ozuqa bazasini yaratish, kapital yuklamalar, mehnat resurslari, pul-moddiy vositalar samaradorligini oshirish, umuman korxona qishloq xo'jalik ishlab chiqarishining raqobatbardoshligi va rentabelliligini yaxshilash imkonini byeradigan yerning unumdorlik va hududiy xususiyatlarini, xo'jalik yuritishning iqtisodiy sharoitlarini, yer egaliklari va yerdan foydalanishlarning ayrim qismlarining tabiiy xususiyatlarini hisobga olgan holda, qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining tarmoqlari tarkibini, o'lchamlari va joylashishini belgilash;

dehqonchilik madaniyatini ko'tarishga, qishloq xo'jalik texnikasidan yuqori unumli foydalanishga, xo'jalik yuritishning ilg'or tizimlarini, ekinlarni etishtirish texnologiyalarini, mehnatni ilmiy tashkil etish va qishloq xo'jalik ishlab

chiqarishini boshqarishni joriy etishga, dehqonchilikda ishchi jarayonlarni to'g'ri amalga oshirishga yordam beruvchi tashkiliy-hududiy sharoitlar yaratish;

yerlarni melioratsiyalash, atrof muhitni muhofaza qilish, tabiatda ekologik muvozanatni saqlash, madaniy landshaftlar yaratish bo'yicha tadbirlar majmuini ishlab chiqish va joriy etish;

har bir yer bo'lagining maydonini, sifatini va joylashgan o'rnini hisobga olib, xo'jalikda ichki yer munosabatlarini, ichki rejalash va boshqarishni, boshqa masalalarni echishni tartibga solish uchun zarur yer baholash me'yorlari tizimini ishlab chiqish.

Xo'jalikda ichki yer tuzishning maqsadi va vazifalari uning mazmunini va loyihani ishlash tartibini aniqlaydi.

Xo'jalikda ichki yer tuzish loyihasi aniq qishloq xo'jalik korxonasida yerlardan va ular bilan bog'liq ishlab chiqarish vositalaridan oqilona foydalanishni va ularni muhofaza qilishni tashkil etish bo'yicha hujjatlar (hisob-kitoblar, chizmalar) to'plamidan iborat bo'ladi.

Xo'jalikda ichki yer tuzish loyihasining tarkibi va mazmuni tabiiy va ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlar, yer egaliklari va yerdan foydalanishlar shakllari, hududning tashkil etilish va oldin ishlangan loyiha echimlarining o'zlashtirilish darajasidan kelib chiqib aniqlanadi. Biroq, barcha vaziyatlarda ham xo'jalikda ichki yer tuzishda loyihaning tarkibiy qismlari va elementlaridan kelib chiqib aniqlanadigan loyihaviy masalalarning to'la ro'yxati ko'rib chiqilishi kerak. Loyihaning tarkibiy qismlari va elementlari ro'yxati qishloq xo'jalik korxonasi ishlab chiqarishi va hududining hamda xo'jalikning ayrim darajalari va tarkibining o'zaro aloqalarini hisobga olishi kerak.

Xo'jalikda ichki yer tuzish loyihasining tarkibiy qismlarini belgilashda quyidagi qoidalardan kelib chiqish kerak.

Agar har bir qishloq xo'jalik korxonasida ishlab chiqarish jarayonini (tizimini) bosqichlarga (tarkibiy tashkil etuvchilar, darajalar, ichki tizimlar) bo'lsak, u ishlab chiqarish tarmoqlari va ayrim ishlab chiqarish jarayonlaridan iborat bo'ladi.

Ijtimoiy zarur mahsulotni ishlab chiqarish vaqti qishloq xo'jalik korxonasida takror ishlab chiqarish vaqti (davri) bilan mos tushadi va o'z ichiga uning barcha bosqichlarini (ishlab chiqarishning o'zi, taqsimot, ayir-boshlash, iste'mol) oladi. Ishlab chiqarish tarmoqlari faoliyati natijasida mahsulot yaratiladi, uni ishlab chiqarish vaqti tayyor mahsulot olish uchun zarur tarmoq-larning ish davri bilan mos keladi. Ayrim ishlab chiqarish jarayonlarini bajarish aniq mahsulot ishlab chiqarish bilan bog'langan va qishloq xo'jaligining xususiyatlaridan kelib chiqadi, unda ishlab chiqarish jarayonlari va bevosita mehnat bir-biriga to'g'ri kelmaydi.

Ishlab chiqarishning har bir bosqichiga o'zining yer - xo'jalik tuzilish shakli mos keladi: umuman ishlab chiqarishga - xo'jalik yer egaligi; tarmoqlar yoki ular yig'indisiga - ishlab chiqarish bo'limining yer massivi yoki almashlab ekish massivi; ayrim ishlab chiqarish jarayoniga yoki ular guruhiga - dala, ishchi (sug'orish) uchastkasi va sh.o'. (7 jadval).

7 jadval

**Ishlab chiqarish bosqichlari va xo'jalikda ichki yer tuzish loyihasi
qismlarining o'zaro aloqalari**

Ishlab chiqarish bosqichlari	Ishlab chiqarishning maqsadi	Ishlab chiqarish vaqti	Hududni tashkil etish shakli	Yerning asosiy vazifasi	Xo'jalikda ichki yer tuzish loyihasining qismi
To'la (umuman) ishlab chiqarish	Ijtimoiy zarur mahsulotni ishlab chiqarish	Takror ishlab chiqarish davri (ishlab chiqarish, taqsimot, ayir-	Yer egaligi, yerdan foydalanish, ishlab chiqarish bo'limi yer massivi	Poydevor, operatsion-kenglik, asos	Ishlab chiqarish bo'limlarini va xo'jalik markazlarini joylashtirish. Xo'jalikda ichki magistral yo'llarni, suv xo'jaligi va boshqa umumxo'jalik ahamiyatiga ega inje-nyerlik inshootlarini va ob'ektlarini

		boshlash, iste`mol)			rini joylashtirish
Xo`jali k tarmoq lari	Xo`jalik tarmoqlari- da (dehqon- chilik, bog`- dorchilik va boshq.) tayyor mahsulotlar- ni ishlab chiqarish.	Tarmoq- ning ish- chi davri (ishlab chiqa- rishning o`z davri)	Almashlab ekish, yay-lov alma-shish, pi- chanzor- almashish, bog`, bri-gada uchast-kasi	Asosiy ish- lab chiqa- rish vositasi (bir vaqtning o`zida meh- nat quroli va predme-ti)	Yer turlarini va almashlab ekishni tashkil etish.
Ayrim ishlab chiqar ish operat siyasi	Ishlab chiqarish operatsiya- sini bajarish	Operatsi ya uchun ishchi vaqt (mehnat jarayoni)	Dala, ish-chi uchast-kasi, pi- chanzor- almashish, mollarni navbat bi-lan boqish uchastka-lari	Mehnat predmeti	Almashlab ekish hududini tuzish. Bog`- uzumzorlar hududini tuzish. Y Aylovlar hu- dudini tuzish. Pichanzorlar hududini tuzish.

Ishlab chiqarish bosqichlari o`zlariga mos ishlab chiqarish va ijtimoiy infratizimni, yer bilan ajralmas bog`liq ishlab chiqarish vositalarini ham aniqlaydi. Boshqa tomondan, infratizimning ayrim elementlari ishlab chiqarishning har xil bosqichlariga xosdir. Masalan, sug`orish sharoitida xo`jalikka suv ajratiladi, uni olish va tarqatish uchun suvni ajratib oluvchi insho-otlar, umumxo`jalik magistral kanallari, suvni tashlovchi tarmoqlar xizmat qiladi. Har bir brigadaga (ayrim ishlab chiqarish bo`limiga) suv ajratib oladigan joy va suv hajmi belgilanadi, brigada yer massivi, sug`orma almashlab ekishlar esa guruh ariqlaridan sug`oriladi. Dalalarda,

sug'orish uchastkalarini sug'orish uchun uchastka ariqlaridan, o'q ariqlar va egatlardan foydalaniladi.

Bu aytilgan tartib yo'l tarmoqlariga va boshqa infra-tizim elementlariga ham taalluqlidir. Masalan, butun xo'jalikka xizmat ko'rsatish uchun qishloq xo'jalik korxona-sining markaziy qishlog'ini qishloq xo'jalik mahsulot-larini topshirish joylari, brigadalar qishloqlari, ishlab chiqarish markazlari bilan bog'lovchi magistral yo'l tarmoqlaridan foydalaniladi. Asosiy yo'llar brigadalar xo'jalik markazlarini o'zaro, fyermalar, qishloq xo'jalik yerlari, almashlab ekish massivlari bilan ham bog'laydi.

Dala yo'llari tarmog'i avtomashinalar, qishloq xo'jalik texnikasining dala ishlarini bajarishda, daraxtzorlarga ishlov byerishda, pichanzorlarda va sh.o'. harakatlanishlari uchun mo'ljallangan.

Xo'jalikning ijtimoiy infratizimi elementlariga umumxo'jalik hovlilari; ishlab chiqarish bo'limlarinikiga esa - brigada hovlilari, fyermalar, dala shiypolari kiradi.

Shu tarzda, xo'jalikda ichki yer tuzishda xo'jalikning, uning tarmoqlarining hududiy tashkil etilishi va ishlab chiqarishi joylashtirilishi, hamda uch darajaning har biri infratizimi elementlarini joylashtirish bilan ishlab chiqarish jarayonlarini hududiy tashkil etish amalga oshiriladi.

8 jadval

Qishloq xo'jalik korxonasida xo'jalikda ichki yer tuzish loyihasining tarkibiy qismlari va elementlari.

Tarkibiy qismlar	Elementlar
1	2
1 Ishlab chiqarish bo'limlari va xo'jalik markazlarini joylashtirish	1.1 Xo'jalikning tashkiliy ishlab chiqa-rish tuzulishini, ishlab chiqarish bo'lim-lari tarkibini, sonini va o'lchamlarini belgilash 1.2 Xo'jalik markazlarini joylashtirish 1.3 Ishlab chiqarish bo'limlari yer massivlarini joylashtirish
2. Xo'jalikda ichki magistral yo'llarni, suv xo'jaligi va boshqa umumxo'jalik ahamiyatiga ega injenyerlik	2.1 Xo'jalikda ichki magistral yo'llarni joylashtirish 2.2 Suv xo'jaligi va boshqa umumxo'jalik ahamiyatiga ega injenyerlik inshootlari va ob'ektlarini joylashtirish

inshootlari va ob`ektlarini joylashti-rish	
3. Yer turlarini va almashlab ekishlarni tashkil etish	3.1 Yer turlarining tarkibini va nisba-tini (tuzilishini), ulardan foydalanish tartibi va sharoitlarini belgilash 3.2 Yer turlarini transformatsiyalash, yaxshilash va joylashtirish 3.3 Almashlab ekish tizimini tashkil etish (almashlab ekishlarning tiplari, turlari, soni, o`lchamlarini belgilash va ularni joylashtirish)
4. Almashlab ekishlar hududlarini tashkil etish	4.1. Almashlab ekish dalalarini va ishchi (sug`orish) uchastkalarini joylashtirish 4.2 Ihota darahtlarini joylashtirish 4.3 Dala yo`llarini joylashtirish 4.4 Dala shiyponlarini va dala suv ta`minoti manbaalarini joylashtirish 4.5 Brigada uchastkalarini joylashtirish
5. Meva-rezavor daraxt-zorlari hududlarini tashkil etish	5.1. Mevali daraxtzorlar turlari va navlarini joylashtirish 5.2 Kvartallar va brigada uchastkalarini (uzumzorlarda-kataklarni) joylashtirish 5.3 YOzdamchi xo`jalik markazlarini joylashtirish 5.4 Yo`l tarmog`ini joylashtirish 5.5 Ihota darahtlari polosalarini

8 jadvalning davomi

1	2
	joylashtirish 5.6 Suv inshootlarini va sug`orish tarmog`ini joylashtirish 5.7 Rezavorzorlar hududini tashkil etish 5.8 Meva va uzum ko`chatxonalarini joylashtirish va ularning hududini tashkil etish
6. YAylovlar hududini tashkil etish	6.1 YAylovlarni chorvachilik fyermalariga biriktirish 6.2 YAylov almashishlarini tashkil etish 6.3 Poda va o`tarlar uchastkalarini joylashtirish 6.4 Navbat bilan mol boqiladigan uchastkalarni joylashtirish 6.5 YOzgi lagyerlarni joylashtirish 6.6 Suv manbaalari va mollarni sug`orish joylarini joylashtirish 6.7 Mollar haydaladigan yo`llarni joylashtirish
7. Pichanzorlar hududini tashkil etish	7.1 Pichanzoralmashishni tashkil etish, pichanzoralmashish va brigada uchastkala-rini joylashtirish 7.2 Dala shiyponlarini joylashtirish 7.3 Yo`l tarmog`ini joylashtirish 7.4 Suv manbaalarini joylashtirish

7 jadvaldan ko`rinib turibdiki, yer to`la (umuman) ishlab chiqarish uchun kenglik, operatsion bazis sifatida, xo`jalik tarmoqlari uchun asosiy ishlab chiqarish vositasi sifatida, ayrim ishlab chiqarish operatsiyalari uchun esa - mehnat predmeti sifatida xizmat qiladi.

Xo`jalikda ichki yer tuzish loyihasi ettita tarkibiy qism va 32 elementdan iborat (8 jadvalga qaralsin)

Loyihaning har bir tarkibiy qismiga o`zining aniqlangan maqsadiga va o`zaro bog`langan masalalariga ega loyihaviy vazifalar xosdir; uning har bir elementini loyiha planida grafik tarzda ko`rsatish yoki joyda maxkamlash mumkin. Loyihaning tarkibiy qismlari mazmuni ishlab chiqarishni hududiy tashkil etishning ma`lum bosqichiga (darajasiga) mos tushadi.

Xo`jalikda ichki yer tuzish loyihasining tarkibi va mazmuni quyidagi omillarga bog`liq:

- xo`jalikning turi va o`lchamlari;
- ixtisoslik va boshqa iqtisodiy sharoitlar;
- hududning tabiiy xususiyatlari.

Yirik qishloq xo`jalik korxonalari (davlat xo`ja-liklari, hissadorlik jamiyatlari, jamoa xo`jaliklari, qishloq xo`jalik shirkatlari va boshq.), asosan, ko`p tarmoqli hisoblanadi, yer turlarining katta maydonlariga va har xil tarkibiga ega bo`ladi va xo`jalikda ichki yer tuzish loyihasini to`la dasturda ishlashni talab etadi.

Fermer (dehqon) xo`jaliklarida, kichik korxonalarda xo`jalikda ichki yer tuzish loyihasi soddaroq bo`lishi va asosan yer turlarini, almashlab ekishni tashkil etish va ular hududlarini tuzish masalalarini echishi mumkin.

II.2. Ichki yer tuzish loyihasini ishlash tartibi va usullari.

Xo`jalikda ichki yer tuzishni qishloq xo`jalik korxonalariga birlashtirilgan, jamoa, dehqon xo`jaliklari, birlashmalar yerlarida va yerga va boshqa ishlab chiqarish vositalariga bo`lgan mulkchilik turlaridan qat`iy nazar boshqa qishloq xo`jaligi bilan Shug`ullanuvchi korxonalar mulkchiligida, egaligida, uzoq muddatli foydalanishida bo`lgan yerlarni ham qo`shib, barcha yerlarda o`tkaziladi.

Qishloq xo'jalik korxonalarida xo'jalikda ichki yer tuzish tuman yer tuzish chizmalari bilan yagona texnologik bog'liqlikda o'tkaziladi. Zarur xollarda undan oldin yangi yer egaliklarini va yerdan foydalanishlarni tashkil etish va mavjudlarini tartibga solish bilan bog'liq xo'jaliklararo yer tuzish o'tkaziladi. Xo'jaliklararo aloqalarni, kooperatsiyani, agrosanoat integratsiyasini rivojlantirish uchun xo'jaliklarda ichki yer tuzish o'zaro yagona ishlab chiqarish vazifalari yoki tsikllari bilan bog'langan barcha qishloq xo'jalik korxonalarida bir vaqtda o'tkazilishi mumkin.

Xo'jalikda ichki yer tuzish loyihalari ikki muddatga ishlanadi: hisoblangan, xo'jalikning loyihada ko'zda tutilgan tadbirlarni amalga oshirish bo'yicha real imkoniyatlardan kelib chiqadigan va bashoratlangan (istiqboldagi), bu davrda xo'jalik yerlarining potentsial mahsuldorligidan iloji boricha maksimal foydalanish, qishloq xo'jalik foydalanishiga yerlarni tortish bo'yicha choralar nazarda tutiladi.

Hisoblangan (loyihada mo'ljallangan) davr - unda xo'jalikda ichki yer tuzish loyihasida ko'zlangan barcha echimlar amalga oshirilgan bo'lishi kerak va uning oxirida qishloq xo'jalik korxonasi loyihada belgilangan rivojlanishning va yerdan foydalanishning texnik-iqtisodiy ko'rsatkichlariga chiqishi zarur. Xo'jalikda ichki yer tuzish loyihasi yaxshi sifatli, yerning rel'efi tushirilgan plan-xarita matyerialida, oldingi yer tuzish, yerlarni xo'jalikda ichki baholash, tuproq, geobotanika, agrokimyo va boshqa turdagi izlanishlar va qidiruvlar matyeriallaridan foydalanib, tuziladi. Bunday matyeriallar yo'q bo'lsa, loyihani tuzishgacha zarur izlanish va qidiruvlar o'tkaziladi yoki bor ma'lumotlar tuzatiladi.

Loyiha oldi ishlari (tuman yer tuzish, yerlarni qayta taqsimlash, yo'l tarmog'ini joylashtirish chizmalari, tex-nik-iqtisodiy asoslash va hisob-kitoblar va boshq.) xo'jaliklararo yer tuzish, melioratsiya, agroo'rmon melioratsiyasi, qishloq aholi yashash joylarini rejalash va qurish ma'lumotlaridan, yerlarni qishloq ma'muriyati ixtiyoriga berish va boshq. matyeriallaridan ham foydalaniladi.

Xo'jalikda ichki yer tuzish loyihasini ishlash uchun plan-xarita matyeriallarining masshtabi yer egaliklari va yerdan foydalanishlar o'lchamlariga,

shakliga, yer turlarining bo'laklarga bo'linishiga va bir-birlaridan ajralishiga, konturliligiga, rel'efning murakkabligiga, yerlarning meliorativ ahvoliga va ulardan foydalanishning intensivligiga bog'liq bo'ladi. Mamlakat mintaqalari bo'yicha har xil masshtabdagi - 1:10000 dan 1:50000 gacha, planlardan foydalaniladi.

Sug'orma dehqonchilik, intensiv bog'dorchilik va uzumchilik hududlarida yirik 1:5000 va 1:10000 masshtablardagi planlardan foydalaniladi; yer turlarining mayda konturliligi sharoitida - asosan, 1:10000; katta haydalma yer massivlariga ega cho'l mintaqalarida va jamoa xo'jaliklarida - 1:25000; sahro va yarim sahro mintaqalaridagi chorvachilik xo'jaliklarida - 1:50000 masshtabli planlardan foydalaniladi.

Loyihalashning boshida echish zarur bo'lgan ahamiyatli masala hisoblangan (loyihaviy mo'ljallangan) davrni aniqlash hisoblanadi.

Xo'jalikda ichki yer tuzish loyihalari ikki muddatga ishlanadi: hisoblangan, xo'jalikning loyihada ko'zda tutilgan tadbirlarni amalga oshirish bo'yicha real imkoniyatlardan kelib chiqadigan va bashoratlangan (istiqboldagi), bu davrda xo'jalik yerlarining potentsial mahsuldorligidan iloji boricha maksimal foydalanish, qishloq xo'jalik foydalanishiga yerlarni tortish bo'yicha choralar nazarda tutiladi.

Hisoblangan (loyihada mo'ljallangan) davr - unda xo'jalikda ichki yer tuzish loyihasida ko'zlangan barcha echimlar amalga oshirilgan bo'lishi kyerak va uning oxirida qishloq xo'jalik korxonasi loyihada belgilangan rivojlanishning va yerdan foydalanishning texnik-iqtisodiy ko'rsatkichlariga chiqishi zarur.

II.3. Qiziljar massivi hududida ichki yer tuzish loyihasini bajarish uchun tayyorgarlik va izlanish ishlarini o'tkazish.

Xo'jalikda ichki yer tuzish loyihasini tuzish uchun xo'jalik yer egaligini (yerdan foydalanishini), uning yerlari sifatini, hududning va ishlab chiqarishning mavjud tashkil etilishini, uning samaradorligini, rivojlanishi istiqbolini tavsiflovchi

ma'lumotlarga ega bo'lish kerak. Bu ma'lumotlar tayyorgarlik ishlarini o'tkazish natijasida olinadi, tayyorgarlik ishlari *kameral va dala* tayyorgarliklariga bo'linadi.

Tayyorgarlik ishlarining maqsadi xo'jalikning tabiiy va iqtisodiy sharoitlarini, uning rivojlani-shini, yerlardan foydalanishni tavsiflovchi matyeriallar va hujjatlarni yig'ish umumlashtirish va tahlil qilish hamda xo'jalikda ichki yer tuzish loyihasining tarkibi, mazmuni va asosiy vazifalari bo'yicha oldindan muloha-zalar va tavsiyalar ishlash hisoblanadi.

Kameral tayyorgarlik ishlari quyidagilardan iborat bo'ladi:

plan-xarita matyeriallarini tayyorlash, loyihani tuzish davriga xo'jalik yer turlarining maydonlarini va eksplikatsiyasini aniqlash;

xo'jalikda yerlardan foydalanish sharoitini va ularning sifatini tavsiflovchi matyeriallarni yig'ish va taxlil qilish;

xo'jalikning hozirgi ahvolini va kelajakdagi rivojlanishini va yerlardan foydalanishini tavsiflovchi rejalash, bashoratlash, dasturlash, hisobot va loyiha matyeriallarini yig'ish, o'rganish va tizimlashtirish;

hududda dala yer tuzish izlanishi dasturini (rejasini) tayyorlash.

Plan-xarita materialini tayyorlash. Xo'jalikda ichki yer tuzish loyihasini ishlash uchun xaritaviy asos bo'lib, asosan, ayerofototasvir natijasida olingan xo'jalikning plan matyeriallarining ko'chirilgan nusxasi xizmat qiladi. Ular yo'q bo'lsa, yerlarni grafik hisobga olish planining asosiy nusxasidan (originaldan) nusxa ko'chirib olinadi va undan foydalaniladi.

Xo'jalikning plan xarita asosiga (yer egaligi, yerdan foydalanish plani) hududda yer tuzish izlanishi vaqtida aniqlangan yerlar turlari konturlari joylashishidagi va maydonlaridagi barcha o'zgarishlar hamda yer rel'efi (gorizontallar) tushiriladi.

O'zbekistonning jamoa qishloq xo'jalik korxona-larida loyihalashda asosan 1:10000 - 1:25000, fermer va dehqon xo'jaliklarida esa - 1:5000 - 1:10000 masshtablar-dagi plan asoslaridan foydalaniladi.

Rel'efning balandlik qirgimi uning murakkabli-gidan, xo'jalik o'lchamlaridan, uning chegarasidagi balandliklar farqidan kelib chiqib tanlanadi.

yeroziyaga qarshi tadbirlarni loyihalash zarurati tug'lsa, qiyaliklar tikligi (yerlar nishabligi) xaritasi tuziladi.

Loyihalashda rel'efni hisobga olmasdan xo'jalik markazlarini, chorvachilik fyermalarini, har qanday chega-ralarni, yo'llarni, ihota daraxtlari polosalarini to'g'ri joylashtirish, almashlab ekishlar, bog'lar, uzumzorlar, yaylovlar va pichanzorlar hududlarini tuzish mumkin emas.

Xo'jalik maydonlarini aniqlashda xo'jalik hududida joylashgan boshqa yer egaliklari va yerdan foydalanishlar, qo'shnilar to'g'risida ma'lumotlar, noqishloq xo'jalik zarurlari va xo'jalikdagi ichki qurilishlar uchun yer ajratish matyeriallari ham yig'iladi.

Yer turlari sifatining ahvoli va ulardan foyda-lanish sharoitlarini baholash uchun yerlarni xo'jalikda ichki baholash, hududni agroekologik rayonlashtirish, kadastr va mavzuli xaritalar va atlaslar, yerlardan foyda-lanish va ularning ahvoli to'g'risida ma'lumotlar; tuproq, tuproq-eroziya, agrokimyoviy, geobotanika izlanishlari matyeriallari hamda yerlarning og'ir metallar, radio-nuklidlar, pestitsidlar va boshq. bilan ifloslangan va zararlanganligini tavsiflovchi ma'lumotlar ham yig'iladi va o'rganiladi.

Tuproq, tuproq-eroziya va agrokimyoviy izlanishlar matyeriallari tuproq qatlamiga, uning kimyoviy va mexanik tarkibiga, Shudgor qatlamining qalinligiga, tuproqdagi gumus miqdoriga, hududning yeroziyaga uchrash darajasiga tavsif byeradi.

Hududdagi dala izlanishlarida tuproq konturlari va yuvilgan yerlar joylashishiga aniqlik kiritish talab etiladigan uchastkalar belgilanadi.

Geobotanik izlanishlar materiallari bo'yicha ozuqa olinadigan yer turlari, ayrim uchastkalarning ozuqa byerish imkoniyati va o'simliklari tiplari baholanadi, geobotanik konturlarning to'g'ri ko'rsatilganligi, o'simliklarni almashtirish, pichanzorlar va yaylovlarni yaxshilash zarurati aniqlanadi.

Hududning ifloslanganligi va zararlanganligini baholash bo'yicha ma'lumotlardan konservatsiyalanadigan yer uchastkalarini belgilash, ularni qishloq xo'jaligida foydalanishdan chiqarish va ifloslanishning qishloq xo'jaligiga va atrof

tabiiy muhitga salbiy ta'sirini kamaytirish bo'yicha tadbirlar tizimini tabaqalashtirish uchun foydalaniladi.

Tayyorgarlik ishlari mavjud yo'llarni va yo'l insho-otlarini o'rganishni ham o'z ichiga oladi. Yo'llarning klasslari, ajratilgan yer polosalari kengligi, yo'l inshootlari, qoplamalari tiplari belgilanadi.

Xo'jalik yerlaridan foydalanish sharoiti va tartibi o'rganish uchun mahalliy me'yoriy qonunchilik aktlari va hujjatlari yig'iladi, tumanda yer uchastkalaridan foydalanishdagi cheklashlar va majburiyatlar navbatchi xaritasi tahlil qilinadi, syervitutlar belgilanadi.

Xo'jalikning va yerlardan foydalanishning hozirgi holatini va kelajakdagi rivojlanishini tavsiflovchi rejalash, bashoratlash, dasturlash, loyihalash, hisobot matyeriallarini yig'ish, o'rganish va tizimlashtirish o'z ichiga quyidagilarni oladi:

tuman yer tuzish chizmalarini, yerlarni qayta taqsimlash chizmalari va loyihalarini, xo'jaliklararo yer tuzish loyihalarini, qishloq xo'jalik

korxonalarini isloh qilishni, yerlarni mahalliy ma'muriyat ixtiyoriga byerish matyeriallarini, bashoratlar, mintaqaviy dasturlar, yer resurslaridan foydalanish va ularni muhofaza qilish, yeroziyaga qarshi tadbirlar chizmalarini, chegaralarni belgilash hujjatlari va xo'jalik hududiga aloqador yoki unga ta'sir etadigan boshqa yer tuzish ma'lumotlarini o'rganish;

zax qochirish, sug'orish, sho'r yuvish va tuproqlarni gipslash, dalalarni kompleks agrokimyoviy madaniylash-tirish, bog'larni, rezavorzorlarni, uzumzorlarni, meva ko'chatxonalarini yaratish, madaniy-texnik, tabiatni muhofaza qilish va boshqa meliorativ tadbirlar bo'yicha mavjud loyihaviy hujjatlarni yig'ish va tahlil qilish;

mavjud aholi tizimining, aholi yashash joylarining, uy-joy, ishlab chiqarish va yo'l qurilishining kelajakdagi rivojlanishini hamda hududlar rivojlanishining bosh rejasi, qishloq aholi yashash joylarini rejalashtirish va qurish loyihalari ma'lumotlarini, qishloq aholi yashash joylari yerlarini inventarizatsiyalash, shaxsiy tomorqa xo'jaligini, jamoa bog'dorchiligi va polizchiligini, shaxsiy uy-joy va dala hovli qurilishlari matyeriallarini o'rganish;

maxsus yer fondi, qayta taqsimlash fondining mavjudligi va ulardan foydalanish bo'yicha matyeriallarni hamda o'tkazilgan yerlarni qayta taqsimlash, yer turlarini paylarga bo'lish, fuqarolarga yer byerish, yerlar ijarasi, uzoq va qisqa muddatli yerlardan foydalanish, yer solig'i, yer uchun ijara haqi miqdorlari, yerning bahosi bo'yicha ma'lumotlarni tizimlashtirish;

xo'jalikda qishloq xo'jalik ishlab chiqarishining hozirgi holati va kelajakdagi rivojlanishini tavsiflovchi ma'lumotlarni (ixtisoslik, tarmoqlar tarkibi, ekin maydonlari tarkibi, qishloq xo'jalik ekinlari hosildorligi, chorva mollari bosh soni o'lchamlari va joylashishi, ularning mahsuldorligi, ozuqa bazasi, oziqlantirish tiplari va ratsionlari, mollarni saqlash usullari, asosiy va aylanma fondlar, mehnat resurslarining mavjudligi, ahvoli va foydalanilishi, ishlab chiqarishning oxirigi 3-5 yildagi iqtisodiy samaradorligi ko'rsatkichlari) o'rganish va taxlil qilish.

Hududdagi dala yer tuzish izlanishi dasturini (rejasini) tayyorlash jarayonida quyidagilarni tavsiflovchi ma'lumotlar yig'iladi:

xo'jalik joylashgan mintaqaning agroiklimiy sharoitlari - fizik-jug'rofiy omillarni (rel'ef, tuproqlar, o'simlik qatlami, yil fasllarining uzunligi, issiqlik va shamol rejimi, yog'ingarchilik, qor qoplami, insolyatsiya va boshq.), shamol va suv yeroziyasi jarayonlarini, namlanish sharoiti va hududning madaniy-texnik ahvolini;

xo'jalikning yer egaligi (yerdan foydalanishi) - uning tuman markaziga, qishloq xo'jalik mahsulotlarini sotish joylariga nisbatan joylashgan o'rnini, aholi yashash joylarining, aholining, mehnatga qobiliyatli aholining, Shu jumladan qishloq xo'jalik korxonasida ishlay-digan, mavjudligini (soni), boshqa foydalanuvchilar uchast-kalarining maydoni, soni, o'lchamlari va joylashishi, yer turlari tarkibi va tuzilishi, yerlardan foydalanish tartibi va sharoitlarini, yerlarning ahvolini, aholi yashash joylari chegaralari ichida va ulardan tashqarida joylash-gan, qishloqlar ma'muriyati tasarrufidagi yerlardan foydalanishni;

xo'jalikning tashkiliy-ishlab chiqarish tarkibini, ishlab chiqarish bo'limlarining o'lchamlari va joylashi-shini, xo'jalikdagi ichki ixtisoslashish, ishlab chiqarish markazlarining, Shu jumladan chorvachilik fyermalarining

joylashishini, ishlab chiqarish binolarining ahvoli va sig'imini, ularning hududda joylashishini, mexanizatsiya-lashtirish darajasini, organik o'g'itlardan foydalanish sharoitini va atrof tabiiy muhitni muhofaza qilishni;

yo'llar va yo'l inshootlarining, tabiiy va sun'iy suv ob'ektlari va boshqa umumxo'jalik ahamiyatiga ega inženýerlik inshootlarining ahvolini va joylashishini, xo'jalik chegarasida magistral quvurlar, elektr uzatish, aloqa tarmoqlari va boshq.;

ishlab chiqarish bo'limlari bo'yicha qishloq xo'jalik yerlari tarkibi va tuzulishini, melioratsiyalangan va yaxshi-lang'an yerlarning mavjudligini, tabiatni muhofaza qilish, yerlarni yeroziyadan himoyalash bo'yicha xo'jalik tomo-nidan

III bob. Denov tumani Qiziljar massivida xo`jalik markazlari va ishlab chiqarish bo`limlarini joylashtirish.

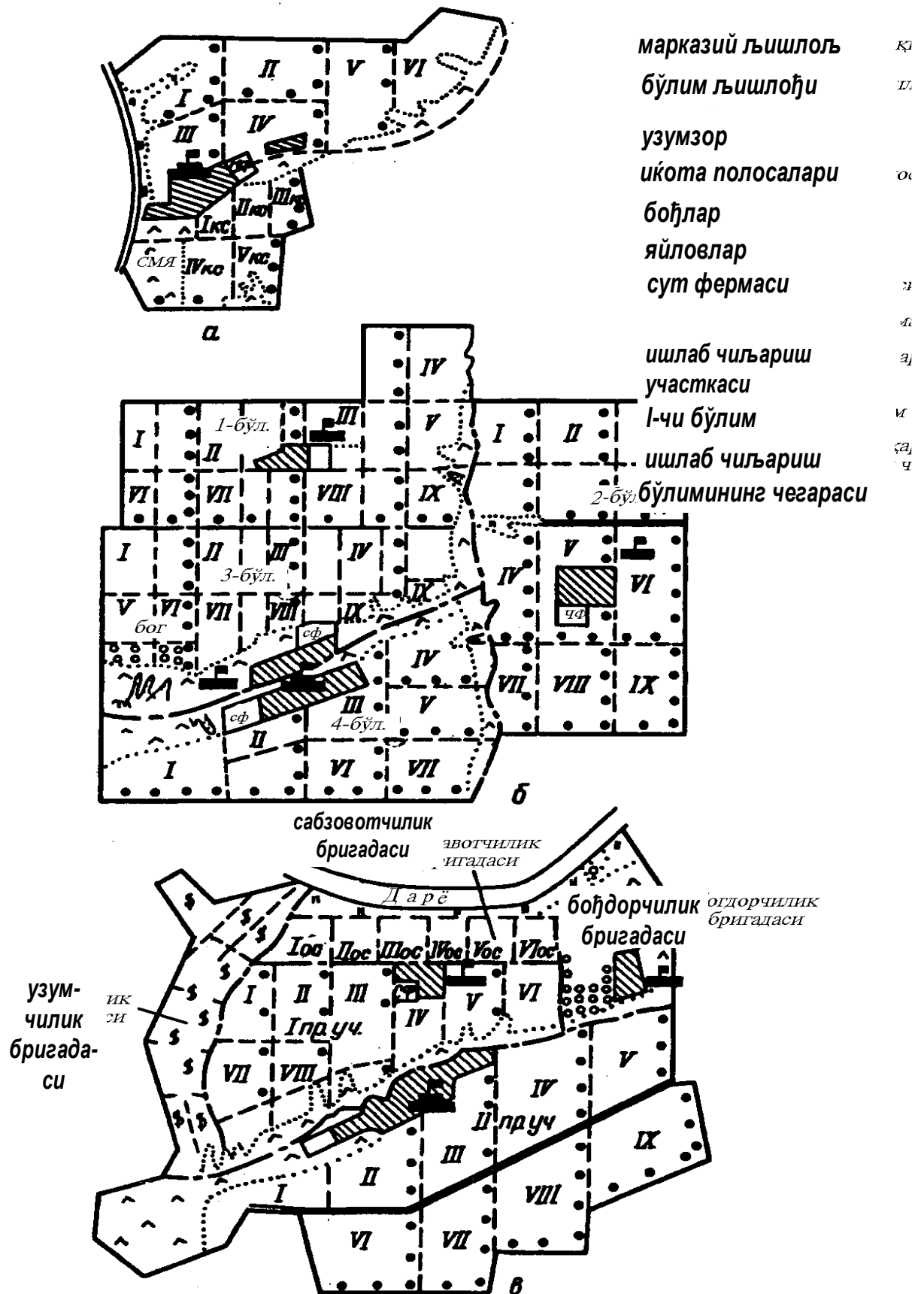
III.1. Xo`jalikning tashkiliy – ishlab chiqarish tuzilishini, ishlab chiqarish bo`linmalari tarkibini, sonini va o`lchamlarini aniqlash.

Qishloq xo`jaligining o`ziga xos xususiyatlari (uning ko`p tarmoqli xarakteri, mavsumiyliqi, yerning maxsus roli va sh.o`.) sababli, qishloq xo`jalik korxonasida ishlab chiqarishni tashkil etish hududni tashkil etish bilan chambarchas bog`liq va yerning ishlab chiqarish va hududiy xususiyatlarini (tuproqlar unumdorligi, namlanish sharoiti, yeroziyaga uchrashi va madaniy- texnik ahvoli, yer uchastkalarining o`lchamlari va joylashgan o`rni) hisobga olmasdan mumkin emas. Bulardan tashqari, u ko`p jihatdan aholi yashash tizimiga, aholi yashash joylari soni, o`lchamlari va joylashishiga, mavjud ijtimoiy aloqalarga ham bog`liq. Shuning uchun loyihaaning bu qismining asosiy maqsadi hududni, ishlab chiqarishni va aholi tizimini tashkil etish masalalarini bog`lash, ularda xo`jalikning barcha resurslaridan (yer, pul-moddiy, mehnat) eng samarali foydalaniladigan xo`jalikda ichki bo`limlarni yaratish va joylashtirishdan iborat.

Bo`limlar va xo`jalik markazlarini joylashtirishda loyihalash xo`jalikning tashkiliy-ishlab chiqarish tuzilishini asoslashdan, uni yer egaligi va yerdan foydalanishning, aholi tizimi, ishlab chiqarishni va hududni tashkil etishning xususiyatlari bilan bog`lashdan boshlanadi. Xo`jalikning tashkiliy-ishlab chiqarish tuzulishi - bu xo`jalikdagi ichki ishlab chiqarish bo`limlari va boshqarish apparatining Shunday uyg`unlashuvini bildiradiki, unda ishlab chiqarishni ma`lum darajada tashkil etish va boshqarish, yerni, boshqa ishlab chiqarish vositalarini va mehnat resurslarini birlashtirish va ulardan foydalanish ta`minlanadi. Bu tuzulish qanchalik oddiy bo`lsa, ishlab chiqarishni boshqarish shunchalik engil bo`ladi, ma`muriy boshqaruv apparatini saqlash uchun xarajatlar kam bo`ladi. Hozirgi vaqtda ko`proq tarmoqli, hududiy va aralash tuzulishlar uchraydi.

Tarmoqli tuzulish korxonani markazlashgan boshqarishni ixtisoslashgan bo`limlar (tarmoqlar - dalachilik, ozuqa ishlab chiqarish, sabzavotchilik, bog`dorchilik va sh.o`.) bo`yicha tashkil etiladigan tsexlar, brigadalar, zvenolar,

fyermalar) faoliyat ko'rsatishi bilan uyg'unlashtiriladi. Hududiy tuzilish markaziy apparat va kompleks ishlab chiqarish bo'limlarini (bo'limlar, ishlab chiqarish uchastkalari, kompleks brigadalar) nazarda tutadi. Aralash tuzilish yuqorida ko'rib chiqilgan hududiy va tarmoqli tamoyillarni o'zida mujassamlashtiradi. tuzulishi tanlangan. To'rtta bo'lim tashkil etilgan, ularning har birida biriktirilgan almashlab ekishlari bo'lgan dalachilik brigadalar va ozuqa olinadigan yerlariga ega

1 rasm. Xo`jalikning tashkiliy-hududiy tuzilishi:

fermalari bor; uchinchi bo`limda bo`lardan tashqari bog`dorchilik brigadasi ham faoliyat ko`rsatadi. Har bir bo`limning o`z idorasi, buxgalteriyasi, garaji, qishloq xo`jalik texnikalarini saqlash, ta`mirlash va ularga xizmat ko`rsatish, don va sh.o`. saqlash joylari bor.

Uchinchi xo`jalikda aralash tashkiliy-ishlab chiqarish tuzulishidan foydalanilgan. Bu yerda ikkinchi xo`jalikdagi bo`limlarga o`xshash qurilgan ikki ishlab chiqarish uchastkasi barpo etilgan. Shu bilan bir qatorda, markaziy apparatga to`g`ridan-to`g`ri bog`dorchilik brigadasi, uzumchilik tsexi va sabzavotchilik tsexi bo`ysindirilgan.

Bo`lim (ishlab chiqarish uchastkasi) - bu dehqonchilikda va chorvachilikda har xil ixtisoslashgan bir necha brigadalardan tarkib topgan, yagona hududga birlashgan, brigadalar uchun umumiy asosiy ishlab chiqarishga xizmat ko`rsatish va uni boshqarish bo`yicha bo`lim va qo`shimcha hizmatlarga hamda umumiy ishlab chiqarish va ijtimoiy infratizimga (ishlab chiqarish markazi, elektr, gaz, issiqlik va suv ta`minoti, dala shiyponlari, oshxonalar va sh.o`.) ega yirik ko`p tarmoqli bo`linmadir.

Mazkur shaklga kompleks yoki dalachilik brigadalari deb ataladigan, murakkab ishlab chiqarish tuzulishiga ega ko`p tarmoqli va tarmoq bo`linmalari ham kiradi.

Bo`limlar hozir yer maydonlari o`lchamlari bo`yicha yirik qishloq xo`jalik korxonalarida uchraydi.

Yerga jamoa pay mulkchiligi sharoitida bo`limlarning yer maydonlari bo`yicha o`lchami R quyidagi qismlardan tashkil topadi:

$$R = R_1N + R_2 + R_3 + R_4$$

bunda R_1 - fuqarolarga mulk qilib, tekinga byeriladigan yer payi miqdori, ga; N - bo`lim tarkibiga kiritiladigan odamlar soni;  $R_2$  - ijaraga byeriladigan yerlar maydoni (ijaraga olingan yer paylari), ga;  $R_3$  - bo`limda foydalaniladigan, talab etilmaydigan yer paylari maydoni, ga; R_4 - bo`lim egaligida yoki foydalanishdagi (imoratlar, injenyerlik ob`ektlar, yo`llar, o`rmon polosalari va boshqa yerlar bilan birga) noqishloq xo`jalik yer turlari maydoni, ga.

Xo'jalikdagi ichki bo'limlar o'zlarining turlari va ixtisoslashish darajalari bo'yicha, bir necha turdagi mahsulotlar ishlab chiqarish (masalan, ishlab chiqarish, mollarni bo'rdoqiga boqish va em-xashak tayyorlash) bilan Shug'ullanadigan kompleks va bir-ikki ekinni etishtiruvchi yoki bir gurux chorva mollariga xizmat ko'rsatuvchi, ixtisoslashgan bo'limlarga bo'linadi.

Ixtisoslashgan dalachilik brigadasining taxminiy o'lchami mehnat jamoasining iqtisodiy manfaatlaridan kelib chiqib, yerlarning qishloq xo'jalik ekinlarini etishtirish uchun yaroqliligini va ularning almashlab ekishlarda to'g'ri aylanishi imkoniyatini hisobga olgan holda aniqlanadi. ekinlar tarkibi tanlanib bo'linganidan keyin, mintaqaviy texnologik kartalarga mos tarzda dala ishlari davridagi mehnat sarflari hisoblanadi (10 jadval).

Ishlovchilarning o'rtacha bandligi (dala ishlari davridagi ish kunlari sonining ish kuni uzunligiga ko'paytmasi), ularning soni va butun dala ishlari davridagi mehnatning umumiy sarfi asosida brigadaga birlashtiriladigan maydon hisoblanadi (11 jadval).

1 ga haydalma yerga ishlov berish uchun zarur mehnat sarflarini hisoblash

Ekinlar	Almashlab ekishdagi nisbiy vazni	Mehnat sarf-lari me'yori 1 ga odam-soat	Mehnat sarflari, odam-soat
1. Ko'p yillik o'tlar	0,4	18	7,2
2. Don uchun kuzgi g'alla	0,1	19	1,9
3. Ozuqa uchun kuzgi g'alla	0,1	15	1,5
4. Kartoshka, ildiz mevalar	0,1	232	23,2
5. Silos uchun makkajo'xori	0,1	60	6,0
6. Baxorgi donlilar	0,2	19	3,8
Jami:	1,0	-	43,6

Fermerga biriktiriladigan haydalma yerlar maydonini tahminiy hisoblash

Ko'rsatkichlar	Son qiymati
1. Barcha ishlarni o'z kuchi bilan bajarishda 1 ga haydalma yerga mehnat sarflari, odam-soat	43,6
2. Ishchilarning dala ishlari davridagi o'rtacha bandligi, odam-soat	1281
3. Haydalma yerlarning 1 mexanizatorga to'g'ri keladigan maydoni, ga (1281:43,6)	29,4
4. Fermerga biriktiriladigan haydalma yerlar maydoni (8 odam), ga	235,2

Ilmiy tekshirish muassasalari materiallari ko'rsatishicha, dalachilikda mehnat jamoasining optimal o'lchami mexanizatorlar soni bo'yicha ishlab chiqarishni har qanday tashkil etishda 8-15 odamdan iborat bo'ladi (yo'l qo'yilishi mumkin bo'lgan chegaralari 5 dan 20 gacha); mazkur tarmoqning ixtisoslashgan ishlab chiqarish bo'limlarini tuzishda bu sonlarni e'tiborga olish kerak.

Xo`jalikdagi ishlab chiqarish bo`limlari soni ular-ning o`lchamlariga, korxonaning tashkiliy ishlab chiqarish tuzulishiga, yer egaligi (yerdan foydalanishi) o`lchamiga, yerlarning unumdorligiga va joylashgan o`rniga bog`liq. Yer egaligi o`lchamlarining o`sishida, shaklining yomonlashi-shida, uzoq yerlar, yerlarning bo`linishlari va ajralib qolishlari mavjudligida xo`jalikning ichki bo`limlari soni ko`payadi, ularning o`lchamlari esa mos tarzda kamayadi.

12 jadval

Ozuqa ekinlari maydonlarining sut fermalari o`lchamlariga bog`liqligi

Bo`limdagi sigirlar bosh soni	Qishloq xo`jalik yerlari maydonida haydalma yerlarning nisbiy salmog`i, %			
	30	50	70	90
50	65	60	56	53
100	130	121	113	106
200	259	242	226	212
400	518	483	452	425
800	1036	966	904	850
1200	1554	1449	1356	1275

Ko`p tarmoqli xo`jaliklarda va intensiv tipdagi qishloq xo`jalik korxonalarida (masalan, shahar atrofidagi) bo`limlar soni ko`p bo`lishi mumkin. Qulay tabiiy sharoitlarda, tuproqlarning yuqori unumdorligida, fondlar bilan yuqori ta`minlanishda va aholining yuqori zichligida, aholi yashash joylarining rivojlangan tarmog`ida ham ishlab chiqarish bo`limlari soni ko`payadi.

III.2. Qishloq aholi tizimi va xo`jalik markazlarini joylashtirish

Aholi tizimi - bu ma`lum xududda joylashgan, boshqarishni, xizmat ko`rsatishni, transport va sh.o`l. umumiy tashkil etish bilan bog`liq, aholi yashash joylari yig`indisidir.

Qishloq aholi tizimi shahar va aralash tizimdan mehnatga yaroqli aholining asosiy qismi qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishida bandligi va aholi yashash joylari-ning hududlari mos korxonalar hududlarida joylashgan-ligi bilan farq qiladi. Shuning uchun aholi yashash joyla-rining kelajakdagi rivojlanishini, ular chegaralari va ichki tuzilishini hisobga olmasdan almashlab ekishlarni va yer turlarini to'g'ri joylashtirish, yo'llarni o'tkazish, meliorativ va tabiatni muhofaza qilish tadbirlarini amalga oshirish, ishlab chiqarishni, mehnatni va ularni boshqarishni to'g'ri tashkil etish uchun sharoit yaratish mumkin emas.

Qishloq aholi tizimiga tabiiy, iqtisodiy va ijtimoiy omillar ta'sir etadi, o'z navbatida u ham ularga aks ta'sir ko'rsatadi.

Hozirgi vaqtda qishloq aholi yashash joylari yerlarining qishloq (posyolka) ma'muriyati tasarrufiga byerilishi sababli yer tuzish loyihasinining bu qismi vazifalari sezilarli o'zgardi. Ular ko'proq xo'jaliklararo xaraktyerga ega bo'la boshladi, sababi, qishloq xo'jalik korxonasi hududida Fermer, dehqon xo'jaliklari o'z xo'jalik markazlari bilan, bog'dorchilik o'rtoqliklari o'zlarining maxsus tipdagi aholi yashash joylari bilan, xar xil tijorat qishloq xo'jalik korxonalari o'zlarining markazlari bilan paydo bo'la boshladi, shaxsiy uy-joy qurilishlari sezilarli kengaydi (kottejlar va sh.o'.)

Qishloq xo'jaligiga mo'ljallangan aholi yashash joylariga shahar atrofidagi, kasbchilik, aralash va qishloq xo'jalik tipidagi aholi yashash joylari kiradi.

Eng ko'p sonli aholi yashash joylari qishloq xo'ja-lik aholi yashash joylariga to'g'ri keladi. Ular qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi markazlari hisoblanadi, sababi, ularda qishloq xo'jaligida bandlarning asosiy qismi yashaydi, xo'jalik hovlilari, ustaxonalari, omborxonala-ri, fyermalari bilan ishlab chiqarish zonalari mavjud, Shu yerning o'zida aholining shaxsiy tomorqa xo'jaliklari joylashgan. Shuning uchun adabiyotda, amaliyotdagi singari, ko'p vazifalarni bajarishga mo'ljallangan qishloq aholi yashash joylarini ko'proq xo'jalik markazlari yoki korxonaning qishloqlari deb atashadi.

Aholi yashash joylarining yerlari qishloq (posyolka) ma'muriyati tasarrufiga byerilgan bo'lishiga qaramasdan, ular qishloq xo'jalik korxonalari faoliyatlari

bilan qattiq bog'lanishgan. Xo'jalikdagi o'z rollari bo'yicha ular asosiy va qo'shimcha (yordamchi) qishloqlarga bo'linadi. Asosiylarga xo'jalikning markazi (yoki xo'jalikning markaziy qishlog'i) va ishlab chiqarish bo'limlari markazlari (qishloqlari) kiradi.

Markaziy qishloqda odatda xo'jalikning ma'muriy - boshqaruv apparati, aholining asosiy qismi va umumxo'jalik ahamiyatiga ega madaniy-maishiy muassasalar (maktab, kasalxona, mexmonxona, do'kon, klub va sh.o'.) joylashadi.

Xar bir ishlab chiqarish bo'limi o'z qishlog'iga ega bo'lib, ularda uning rahbar xodimlari, uy-joy, xizmat va ishlab chiqarish imoratlari, madaniy-maishiy maqsadlarga mo'ljallangan binolar jamlanadi.

Xo'jalikning qo'shimcha aholi yashash joylari, asosan, ishchilarning yashash joylari xisoblanadi; ulardan ayrimlarida ishlab chiqarish binolari, boshqa imoratlar va inshootlar joylashishi ham mumkin. Yashovchilar soni, ayniqsa mehnatga yaroqlilari, asosiy ishlab chiqarish fondlarining mavjudligi bo'yicha ular odatda katta emas.

Oxirgi vaqtlarda xo'jalik markazlari ko'p vazifalikka mo'ljallana boshladi, sababi, ular bir vaqtning o'zida korxonaning bir necha ishlab chiqarish bo'limlarini boshqarish markazi, Fermer (dehqon) xo'jaliklari egalarining yashash joylari bo'lishlari mumkin.

III.3. Ishlab chiqarish markazlarini joylashtirish

Xo'jalikning tashkiliy-ishlab chiqarish tuzulishiga asoslanadigan, ishlab chiqarish bo'limlarining soni va o'lchamlari aniqlanganidan, xo'jalik markazlari joylashti-rilganidan keyin ishlab chiqarish bo'limlarining xo'ja-lik ichidagi ixtisosligi aniqlanadi va ishlab chiqarish markazlari joylashtiriladi.

Ishlab chiqarish markazi - bu umumiy ixcham hudud, yagona texnologik jarayon, umumiy transport va enyergetika qurilmalari va hayotni ta'minlash tizimlari (suv, elektr, issiqlik ta'minotlari va sh.o'.) bilan birlashgan ishlab chiqarish binolari va inshootlari majmuasidir.

Ishlab chiqarish markazlarining quyidigi tiplari mavjud: umumxo'jalik ahamiyatiga ega majmualar (umumxo'jalik hovlilari), ular o'z ichiga ishlab

chiqarish binolari va inshootlari - qishloq xo'jalik mashinalari va qurollarini ta'mirlash va saqlash bo'yicha (ta'mirlash - mexanika hovlilari), yog'och materiallariga ishlov berish, qurilish detallari va konstruktsiyalarini ishlab chiqarish (qurilish hovlilari) bo'yicha, qishloq xo'jalik mahsulotlarini va materiallarini taxlash va saqlash (omborxonalar majmuasi) bo'yicha, garajlar va brigadalarining ishchi hovlilari (ular umumxo'jalik hovlilari bilan qo'shilgan vaziyatlarda) guruhini oladi;

brigadalar ishchi hovlilari;

chorvachilik, parrandachilik va boshqa hayvonlar fyermalari va majmualari;

issiqxona-parnik majmualari, omuxta em tayyorlash bo'yicha ishlab chiqarishlar va sh.o'.

qishloq xo'jalik mahsulotlarini birlamchi qayta ishlash bo'yicha ishlab chiqarishlar.

Xo'jalikning ishlab chiqarish ob'ektlari tarkibiga qishloq xo'jalik aviatsiyasi uchun uchish-qo'nish maydonchalari, vyertolyotlar maydonchalari, vetyerinariya va vetyerina-riya-sanitariya ob'ektlari, umumxo'jalik ahamiyatiga ega don qabul qilish va tozalash maydonchalari, mini-elevator-lar, paxta xirmonlari, idishlar maydonchalari, idishlarga joylash va saralash joylari, ma'danli o'g'itlarni va pestitsidlarni saqlash uchun omborxonalar va sh.o'. ham kiradi.

Har bir ishlab chiqarish markazlari uchun yer uchastkasi maydoni Π_y quyidagi ifoda yordamida hisoblanadi:

$$\Pi_y = \frac{\Pi_{\kappa y p} \cdot 100}{H_n}$$

bu yerda $\Pi_{\kappa y p}$ - ishlab chiqarish markazi qurilish maydoni, loyihalanayotgan bino va inshootlar ro'yxati bo'yicha aniqlanadi; N_n - mazkur ishlab chiqarish markazi uchun qurilishning me'yoriy zichligi.

Fermer xo'jaliklarining ishlab chiqarish markazlari maydonlarini aniqlashda ham, hisoblangan birlikka mos tushadigan qurilish maydonlari me'yorlaridan foydalaniladi. Ishlab chiqarish markazlari uchun ajratiladigan yerlar, yoqimsiz xidlar va oqova suvlarining oldini olish va antisanitariya xolatiga yo'l qo'ymaslik uchun, aholi yashash joylarining yashash zonasiga nisbatan rel'efi past va shamolga teskari tominidan, qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi uchun yaroqsiz yoki kam yaroqli, sifati past yerlarda joylashtiriladi. Ishlab chiqarish markazi uchun tanlangan joy quruq, imkoni boricha tekis, xo'jalikning ichki yo'l tarmog'iga, mollar haydaladigan yo'llarga, ozuqa almashlab ekishlarga nisbatan qulay joylashgan bo'lishi kerak.

Sanitariya-himoya zonalarining o'lchamlari 14 jadvalda keltirilgan. Ishlab chiqarish markazining maydoni yerning qulay shaklini yaratish uchun yonida joylashgan kam unumli yerlar hisobiga kengaytirilishi mumkin.

Uni kamaytirish (yerlarni qirqib olish va ularni boshqa yer turlariga qo'shish) faqat ishlab chiqarish imoratlari, binolari va inshootlarining joydagi joylashishi taxlil etilgandan keyin amalga oshiriladi.

Ishlab chiqarish markazlari yerlarining aniq maydoni aholi yashash joylarini rejalash va qurish loyihalarida belgilanadi.

Ishlab chiqarish markazlarini mintaqalash chizmasini tuzishda texnologik operatsiyalar ketma-ketligi, ob'ektlarning o'zaro ishlab chiqarishdagi aloqalari va rejalashtirish talablari hisobga olinadi. Masalan, mashina ta'mirlash va qurilish majmualari qattiq bog'langan, Shuning uchun odatda ular yonma-yon

joylashtiriladi. Ishlab chiqarish mintaqasi ichida ular chegaraga yaqin, asosiy haydalma yerlarga qaratilib joylashtiriladi. Bu qishloq xo'jalik texnikalarining ishlab chiqarish va yashash zonalariga kirmasdan dalalarga va orqaga o'tishlari uchun zarur. Bundan tashqari, yog'och va taxta matyeriallarni olib keladigan tirkamali og'ir yuk tashiydigan avtomashinalarning aylanishlari sonini qisqartirish kyerak

III.4. Ishlab chiqarish bo'limlari yer maydonlarini joylashtirish

Ishlab chiqarish bo'limlari yer maydonlarini joy-lashtirishga va ularning chegaralarini belgilashga xo'jalikning tashkiliy-ishlab chiqarish tuzilishi asoslanganidan, har xil mehnat jamoalarining soni, o'lchamlari va ixtisosliklari belgilanganidan keyin kirishiladi. Bunda xo'jalik markazlari, hamda yer tuzish yilida mavjud chorvachilik majmualari va fyermalarining nazarda tutilgan joylashishi, ishlab chiqarish bo'limlarining chegaralari va joylashishi hisobga olinadi.

Bo'limlarning yer massivlari maydonlari, yer turlari tarkiblari va sifati bo'yicha eng yaxshi tarzda xo'jalik-ning ichki ixtisoslashishiga mos kelishi, mehnatga yaroqli aholining bandligini tekis, yerdan va ishlab chiqarish fondlaridan samarali foydalanishni ta'minlashi kyerak.

Bo'limlar yer maydonlari shakli va joylashishi bo'yicha ixcham, iloji boricha to'g'ri chiziqli chegaralarga ega, to'g'ri shaklda bo'lishi va xo'jalik markaziga eng yaqin joylashgan bitta massivda joylashishi kyerak. Bu odamlarni va yuklarni tashish uchun transport xarajatlarini va qishloq xo'jalik texnikasining befoyda yurishlarini sezilarli qisqartirish imkonini byeradi. Ular ishlab chiqarishning eng yuqori samaradorligini ta'minlovchi oqilona o'lchamlarga ega bo'lishlari kyerak.

Xo'jalikning ichki ixtisoslashishini, bo'limlarga biriktirilgan yer turlari tarkibini va ularning chegara-larini belgilashda ularning keyinchalik transformatsiya-lanish imkoniyatlari va xo'jalikda hududni ichki tashkil etish (yo'llarni, almashlab ekishlarni, magistral kanallarni va sh.o'. joylashtirish) hisobga olinadi.

Ishlab chiqarish bo'limlarining yer massivlarini shunday shakllantirish kerakki, bunda xo'jalik markazi iloji boricha yerdan foydalanishning markaziy qismida joylashsin. Bu asosiy yer turlarini aholi yashash joylariga yaqinlatish, yuklarni tashish va qatnashlarning o'rtacha masofasini ancha qisqartirish va Shuning hisobiga ishlab chiqarish samaradorligini oshirish imkoniyatini byeradi.

Xo'jalik markazi joylashishining yerlar uzoqlashishiga ta'siri to'g'risida 15 jadval ma'lumotlari bo'yicha xulosa qilish mumkin. Masalan, qishloqdan dalalargacha bo'lgan o'rtacha masofa yaxshi echimda 3 km (yerdan foydalanish tomonlari nisbati 1:1, qishloq uning markazida joylashadi) yomon echimda 7,5 km o'zgaradi. Ishlab chiqarish bo'limlari yer massivlarini joylashtirishda quyidagi talablarga rioya qilinadi:

har bir ishlab chiqarish bo'limiga uning xo'jalik markazlariga eng yaqin joylashgan yerlar biriktiriladi. Bo'lim hududida bir necha qishloq va ishlab chiqarish

**Xo`jalik markazi joylashtirilishining har xil echimlarida yerlarning uzoqligi,
km***

Yer uchastkasi tomonlari nisbati	Massivning uzunligi	Xo`jalik markazining joylashishi		
		yer egaligi markazida	yarim o`qining o`rtasida	kalta tomoni o`rtasida
1:1	12,1	3,0	3,0	4,6
2:1	13,1	3,3	3,3	5,7
3:1	14,6	14,6	3,7	6,7
4:1	16,1	16,1	4,0	7,5

*Yerdan foydalanishning maydoni 5000 ga, haydalma yerlar maydoni 4000 ga.

markazlari mavjud bo`lsa, yerlarni Shunday biriktirishga harakat qilinishi kyerakki, bunda odamlarning qarama-qarshi yurib o`tishlarini va texnikalarning yurishlarini tugatish kerak;

bo`limlar yer massivlari chegaralari imkoni boricha yerda mavjud tabiiy elementlar (daryolar, jarliklar, bosh-qa turlari), magistral yo`llar, kanallar, o`rmon polosa-lari va boshqa sun`iy inshootlar bilan birlashtiriladi;

yer massivlari ixcham, to`g`ri shaklga ega bo`lishi va o`tish qiyin bo`lgan tabiiy va sun`iy to`siqlar (jarliklar, botqoqliklar, temir yo`llari, katta kanallar va sh.o`.) bilan bo`linmasligi kerak.

Ishlab chiqarish bo`limlari yer massivlarini joylashtirish taxminiy eksplikatsiyani tuzish bilan yakunlanadi, unda yerlarning bo`limlar orasida yer turlari bo`yicha taqsimlanishi aks ettiriladi.

III.5. Loyihaviy echimlarni iqtisodiy asoslash

Ishlab chiqarish bo`limlari va xo`jalik markazlarini joylashtirish hududni, ishlab chiqarishni va aholi tizimini tashkil etishga ta`sir etadi, Shuning uchun xo`jalikda ichki yer tuzish loyihasining mazkur qismida barcha masalalar majmuiga asoslash byeriladi.

Loyihaning mazkur qismi bo'yicha hududning tashkil etilishini takomillashtirish kapital xarajatlar bilan bog'liqligini hisobga olib, loyihaviy echimlarni iqtisodiy asoslash uchun kapital xarajatlar samaradorligi hizmat qiladi.

Loyihaviy echimlarning yaxshisini tanlashda nisbiy samaradorlikning ikki mezonidan foydalaniladi:

keltirilgan xarajatlar minimumi

$$KE_n + S \rightarrow \min$$

bu yerda K - kapital xarajatlar; S - yillik xarajatlar; E_n - kapital xarajatlar samaradorligining me'yoriy koeffitsienti, 0,7 teng;

keltirilgan xarajatlarning 1 so'miga sof daromadning maksimum o'sishi

$$\frac{\Delta C\mathcal{I}}{KE_n + C} \rightarrow \max$$

Birinchi mezon loyiha echimlarida rejalashtiri-layotgan mahsulotning soni, hajmi va qiymati o'zgarishini nazarda tutmagan hollarda qo'llaniladi; ikkinchisi - xarajatlar ishlab chiqarishning yangi sharoitini yaratib, xo'jalikning kelajakdagi iqtisodiy faoliyati ko'rsatkichlarini son jihatdan o'zgartiradigan vaziyatlarda qo'llaniladi. Masalan, loyihaning boshqa echimlari bilan solishtirganda mollarning bosh soni, etishtiriladigan mahsulotlar hajmi ko'payadi, yangi fyerma quriladi.

Kapital xarajatlar samaradorligining me'yoriy koeffitsienti qiymatini asoslash qiyin bo'lgan vaziyatlarda loyihaning yaxshi echimini tanlashda mezon sifatida kapital xarajatlarning absolyut (mutloq) samaradorligi ko'rsatkichidan foydalaniladi.

$$E = \frac{\Delta C\mathcal{I}}{K} \rightarrow \max, \text{ yoki } T = \frac{1}{E} = \frac{K}{\Delta C\mathcal{I}} \rightarrow \min$$

bunda E - kapital xarajatlar samaradorligi koeffitsienti; T - kapital xarajatlarning qoplanish muddati, yil.

Kapital xarajatlar tarkibiga quyidagilar kiradi:

yangi ishlab chiqarish qurilishlari (chorvachilik imoratlari, omborxonalar, saqlagichlar, ustaxonalar, garajlar, infratizim ob'ektlari va boshq.) xarajatlari;

ishlab chiqarish binolarini mehnat sharoitini, ishlab chiqarish jarayonlarini mehanizatsiyalashni yaxshilash, mehnat unumdorligini oshirish va ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish maqsadida qayta jihozlash yoki qayta qurish xarajatlari.

Qishloq xo'jalik korxonasi mablag'lari hisobiga uy-joy qurilishi amalga oshiriladigan, uning yerlarida yangi xo'jalik markazlari tashkil etiladigan vaziyatlarda kapital xarajatlarni xisoblashda yangi uy-joy, madaniy-maishiy qurilishlar va hududni injenyerlik jixozlash, (suv o'tkazish tarmog'ini qurish, oqova suvi qovurlarini yotqizish, elektr tarmoqlari va boshq.) uchun xarajatlar hisobga olinadi.

Ishlab chiqarish bo'limlari va xo'jalik markazlarini har xil joylashtirish bilan bog'liq yillik xarajatlar va sarflarni aniqlashda quyidagilar hisoblanadi:

binolar, inshootlar, jihozlar va boshqa asosiy fondlar bilan bog'liq amortizatsiya ajratmalari va ekspluatatsiya xarajatlari;

yuklarni va ishchilarni tashish uchun transport xarajatlari;

loyihalashda o'zgaradigan ma'muriy-boshqaruv xodimlarini saqlash va umumishlab chiqarish va umumxo'jalik xarajatlarining boshqa tarkibiy qismlari;

xo'jalikda ishlab chiqarishni ixtisoslashtirish va yiriklashtirishning har xil darajasi bilan bog'liq qo'shimcha ishlab chiqarish xarajatlari;

yangi ishlab chiqarish markazlarini qurish va mavjudlarini kengaytirish uchun ajratiladigan unumdor maydonlardan olinmay qoladigan sof daromad (sof daromadning yo'qotilishi).

Ishlab chiqarish markazlarini qurish qiymatini baholashda va ularning maydonlarini hisoblashda 16 jadval ma'lumotlaridan foydalanish mumkin.

Ishlab chiqarish binolari va inshootlarini qayta qurish yoki qayta jihozlash uchun bir martalik (kapital) xarajatlar maxsus o'tkaziladigan smeta-moliya hisob-kitoblari asosida belgilanadi. Tahminiy hisob-kitoblar uchun bu qiymat ob'ekt balans qiymatining 30 % gacha, inshootni to'la almashtirishda esa - 40 % gacha qilib belgilanishi mumkin.

Ishlab chiqarish markazlarini kengaytirish, qayta qurish yoki qayta jixozlash bo'yicha ishlar mavjud fondlarni tugatish bilan bog'liq bo'lgan vaziyatlarda, bu fondlarning sotish qiymati mos kapital xarajatlarga qo'shiladi. Bu qoldiq qiymat balans qiymati va ajratilgan amortizatsiya qiymati orasidagi farq sifatida aniqlanishi ham mumkin.

Amortizatsiya ajratmasi imoratlar turlari va matyeriallariga inshootlarning xizmat muddatlariga va tiplariga bog'liq holda belgilanadi. Ular foizlarda hisoblanadi: yangi ob'ektlar bo'yicha - smeta qiymatidan, mavjud binolar va inshootlar bo'yicha, Shu jumladan foydalanilmaydigan - balans qiymatidan. Masalan, g'ishtdan tyerilgan, temir beton va boshqalar bilan yopilgan binolar uchun amortizatsiya ajratmalarining umumiy me'yori 4,7%, yog'och, yog'och sinchli va tahtadan qurilgan binolar uchun esa - 7,1 % teng bo'ladi.

Ekspluatatsiya xarajatlari tarkibiga ob'ektlarni joriy ta'mirlash, elektr enyergiyasi, isitish, himoya qilish, jixozlarga xizmat ko'rsatish (texnik xodimlarga haq to'lash) va boshq. uchun xarajatlar kiradi. Ular ham yangi qurilayotgan va mavjud imoratlar va inshootlarning umumiy kapital qiymatidan foiz hisobida aniqlanadi.

Ekspluatatsiya xarajatlari foizini taxminiy hisob-kitoblar uchun 5 % teng qilib qabul qilinishi mumkin.

16 jadval

Ishlab chiqarish markazlarini qurish xarajatlari va ularning maydonlarini aniqlash uchun me'yorlar (N.A.Kuznetsov ma'lumotlari bo'yicha)

Korxonaning turi	Sig'imi, R	Qurilish qiymatini hisoblash, A, ming so'm	Ishlab chiqarish markazining maydonini aniqlash, S, ga
1	2	3	4
Qoramol sut fermasi	200-1600 bosh	372,+2,66 P	0,38+0,008
Qoramol buzoq-larini o'stirish va bo'rdoqiga boqish bo'yicha ferma	1000-10000 bosh	255,6+0,45 P	1,60+0,0088
G'unajinlar va birinchi tug'ayot-gan sigirlarni o'stirish bo'yicha fyerma	3000-6000 bosh	8,62 +0,97 P	0,76 + 0,0021 P
G'unajinlar va birinchi tug'ayot-gan	3000-6000	8,62 +0,97 P	0,76 + 0,0021 P

sigirlarni o`stirish bo`yicha fyerna	bosh		
Naslchilik cho`chqa fermasi	400-2400 bosh	395,3+4,14 P	0,60 + 0,126 P
Bo`rdoqichilik cho`chqa fermasi	2000-20000 bosh	324,+0,25 P	5,25 + 0,00015 P
Jun-go`sht yo`na-lishidagi qo`y-chilik fermasi	3000-5000 bosh	851,6+0,018 P	0,32 + 0,00098 P
Go`sht yo`nali-shidagi parran-da fermasi	125-1000 ming bosh	511,6 + 0,00468 P	4,2+0,000019 PX
Qishloq xo`ja-lik texnika-	25-200 traktor	457 + 1,39 P	6,9 + 0,001 P
larini ta`mir-lash va ularga xizmat ko`rsa-tish bo`yicha ustaxona			
Avtogaraj	5-25 avtomobil	90,2 + 1,12 P	0,08 P

Xo`jalik xududidagi aholi yashash joylari va ishlab chiqarish markazlarining soni va joylashishi har xil bo`lganligi sababli, yer tuzish loyihasi echimlari bo`yicha transport xarajatlari ham o`zgaradi. Ular o`z ichiga hosilni va em-xashaklarni dalalardan qishloqlarga, har xil yuklarni qishloqlardan dalalarga (urug`lik va ko`chat mate-riallari, organik va mineral o`g`itlar, ohak), tovar mahsulotlarini uni sotish joylariga tashish xarajatlarini, hamda aholi yashash joylari orasida yuklarni va ishchilar-ni ish o`rinlariga va orqaga tashish xarajatlarini oladi.

Bog`liqliklar (ifodalar) 2000 y. baholarida aniqlangan, Shuning uchun ulardan amaliy foydalanishda hisoblashni o`tkazish davridagi ta`riflar o`zgarishini hisobga oluvchi koeffitsientni kiritish talab etiladi:

$$C_{\text{to}} = (a_1 + a_2 R) \cdot K_u,$$

bunda C_{to} - yuk birligini tashish bahosi, t/so`m;  $a_1, a_2$  - aniqlangan bog`liqlikning son qiymatlari (24 jadval ma`lumotlari bo`yicha aniqlanadi); R - yuklarni tashishning o`rtacha masofasi, km;  $K_u$  - hisoblashni bajarish davrida ta`riflar o`zgarishini hisobga oluvchi koeffitsient. 17 jadval

Yuklarni tashish qiymatini hisoblash, t/so`m (tashish masofasi 20 km gacha bo`lganda)

Transport turi	Yuklarning asosiy sinflari			
	I. Don, go`ng, ildizmevalar	II. Poliz, paxta sabza-vot, yashil ko`katlar	III. Silos, ta-maki, sut av-totsisternalarda	IV. Pichan, somon, yashil o`tlar

Avtomobil, aralash qura-lash yuklanadiganlardan tash-qari, yuk ko'ta-rishi 5 t or-tiq, 70 % yuklar	0,22+0,07 R	0,25+0,09 R	0,36+0,12 R	0,44+0,14R
Traktor, 30 % yuklar	0,25+0,14 R	0,31+0,17 R	0,41+0,24 R	0,50+0,28R
O'zi ag'daradi-gan avtomobil, aralash bosil				
gan yuklarni tashishga mo'ljallangan, yuk ko'tarishi: 7 t gacha 7 t ortiq		0,07+0,08 R 0,05+0,08 R		

Ishchilarni ish o'rinlariga olib borish va orqaga olib qaytish xarajatlari (Z_R) quyidagi ifoda yordamida aniqlanadi:

$$3_p = D \cdot n \cdot R \frac{2}{H} C_T,$$

bunda D – ishchi davrdagi barcha ishlar uchun mehnat sarfi, odam-kun; n - bir kunda bir ishchining o'rtacha qatnovlari soni; R -qatnovlarning o'rtacha masofasi, km; N - bir mashinada olib boriladigan odamlar soni, odam; S_t - avtomashinaning 1 km yurishining bahosi, so'm.

Aytaylik, xo'jalikdagi haydalma yerlar maydoni 2000 ga, 1 ga haydalma yerga o'rtacha mehnat sarfi esa 9 odam-kunga teng bo'lsa, $D = 18000$ odam kun ($2000 \cdot 9$) bo'ladi. $R=4,5$ km, $p=2$, $H=20$ odam, $S_t = 1,5$ ming so'm bo'lganda, ishchi kuchini tashish uchun xarajatlar

$$3_r = 18000 \cdot 2 \cdot 4,5 \frac{2}{20} 1,5 = 24,3 \text{ mln so'mga teng bo'ladi.}$$

Ma'muriy-boshqaruv xodimlarini saqlash uchun xarajatlar ularning sonidan va yillik ish haqi fondi miqdoridan kelib chiqib hisoblanadi.

Xo'jalikning tashkiliy ishlab chiqarish tuzulishi ishlab chiqarishning ixtisoslashish va yiriklashish darajasini aniqlaydi, mahsulot tannarxiga va mehnat sarfiga sezilarli ta'sir etadi.

Dalachilik tarmoqlarida yiriklashtirish samarasi mahsulot tannarxini tabaqalash va unga ekinlarning jamlanish darajasi uchun tuzatish kiritish yo'li bilan topilishi mumkin, 1 ga so'm:

$$S_n = C_o K_k,$$

bunda S_n -bo'limdagi tannarx (ishlab chiqarish xujjatlari); S_o - Shuning o'zi xo'jalik bo'yicha; K_k - ishlab chiqarish bo'limida ekinlar maydonlari o'lchamlariga bog'liq holda tannarx o'zgarishini tavsiflovchi koeffitsient.

Har xil ekinlar uchun K_k koeffitsienti qiymatini quyidagi ifodalar bo'yicha hisoblash mumkin: kuzgi g'alla uchun $0,93 + \frac{19,12}{P_p}$, bahorgi g'alla va donli-dukaklilar - $0,86 + \frac{38,25}{P_p}$, kartoshka va sabzavotlar - $0,80 + \frac{42,23}{P_p}$, qand lavlagisi va ildizmevalar - $0,91 + \frac{23,11}{P_p}$, makkajo'xori - $0,86 + \frac{33,47}{P_p}$, kungaboqar - $0,96 + \frac{11,16}{P_p}$, bir yillik o'tlar - $0,90 + \frac{17,53}{P_p}$, ko'p yillik o'tlar - $0,90 + \frac{20,72}{P_p}$, bunda P_p - ekin egallagan maydon.

so'mni tashkil etadi va qo'shimcha 3684 ts. don ishlab chiqarishga tengdir.

Yangi ishlab chiqarish markazlarini qurish yoki mavjudlarini kengaytirish uchun ajratiladigan unumdor maydonlardan olinmaydigan sof daromad P_{sd} quyidagi ifoda bo'yicha aniqlanadi:

$$P_{sd} = SDS$$

bunda - SD - 1 ga maydondan olinadigan sof daromad, so'm; S - ishlab chiqarish markazlarini qurish uchun olinadigan maydon, ga.

Yer tuzish loyihasi bo'yicha 2 echim ko'rib chiqiladi.

1 echim bo'yicha 1300 va 800 ga haydalma yerlarga ega ikkita hududiy ishlab chiqarish uchastkalarini tashkil etish, markaziy qishloq yonidagi sut fermasi sigirlari sonini 500 sigirgacha ko'paytirish va Navro'z qishlog'i yonida 100 boshga mo'ljallangan yangi sut fermasini qurish ko'zda tutiladi.

2 echim bo'yicha markaziy qishloqdagi sut fermasidagi sigirlar sonini 600 boshgacha ko'paytirish ko'zda tutiladi.

Xo'jalikda ishlab chiqarishni tashkil etish shakli - xududiy.

Loyiha echimlari bo'yicha mollar bosh sonlari va chorvachilik mahsulotlari qiymati bir hil bo'lganligi sa-babli, taxlilda faqat kapital xarajatlar va ishlab chiqar-

rishning yillik xarajatlari o'zgaradi, Shuning uchun loy-ihaning optimal echimini tanlashda mezon sifatida kelti-rilgan xarajatlar minimumidan foydalanish kyerak. Aso-siy iqtisodiy ko'rsatkichlarni hisoblash 19 jadvalda keltirilgan.

Xo'jalikda kapital yuklamalardan foydalanishning uch yo'li bor.

19 jadval

Ishlab chiqarish bo'limlari va xo'jalik markazlarini joylashtirishni iqtisodiy asoslash, ming so'm

Ko'rsatkichlar	I echim			II echim
	1 ishlab chiqarish uchastkasi	2 ishlab chiqarish uchastkasi	Hammasi	dehqonchilik sexi
1	2	3	4	5
<i>Kapital xarajatlar</i>				
500,100 va 600 boshga mo'ljallangan chorva-chilik fyermalarini qurish qiymati ($A=372,6+2,66P$)	1702,6	638,6	2341,2	1968,6
Ishlab chiqarish imo-ratlarining saqlab qolinadigan qiymati	434,2	-	-	434,2
Ishlab chiqarish qu-rilishiga talab qi-linadigan				

qo`shimcha kapital xarajatlari	1268,4	638,6	1907,0	1534,4
<i>Ishlab chiqarishning yillik xarajatlari va zararlar</i>				
Ishlab chiqarish mar-kazlarining hisob-langani maydoni, ga (S=0,38+0,008P)	4,38	1,18	5,56	5,18
Ishlab chiqarish mar- kazlari egallab tur-gan maydon, ga Qo`shimcha qurilish	3,00	-	3,00	3,00

19 jadvalning davomi

1	2	3	4	5
uchun maydon, ga (ΔS) Qo`shimcha qurilish egallaydigan maydon-dan olinadigan sof daromadning yo`qoti-lishi ($0,35\Delta S$) Amortizatsiya	1,38	1,18	2,56	2,18
	0,48	0,42	0,90	0,76

ajrat-masi (3%)	51,04	19,16	70,20	59,06
Ekspluatatsiya				
xarajatlari (5%)	85,06	31,93	116,99	98,43
Tashish uchun				
trans-port				
xarajatlari,	10,8	7,56	17,64	19,68
hammasi				
Shu jumladan:	8,28	6,24	14,52	6,24
yuklarni	1,80	1,32	3,12	3,60
ishchilarni				
Ma`muriy-				
boshqaruv				
xodimlarining	21,60	19,2	40,8	24,00
yil-lik ish haqi				
fondi				
Ishlab				
chiqarishni				
yiriklashtirish				
da-razasini				
hisobga ol-gan				
holdagi yillik	61,10	20,46	81,56	48,41
ishlab chiqarish				
xa-rajatlari,				
hammasi				
Shu jumladan:				
fyermalarda				
mollarni jamlash				
hisobiga	40,71	9,91	50,62	48,41
(2210+77P)				
ekinlar				

maydonlari-ni yiriklashtirish hisobiga (nisbiy) (25 jadvalga qaralsin)	20,39	10,55	30,94	-
Jami yillik xarajatlar	229,36	98,73	328,09	250,34
Keltirilgan xarajatlar	318,15	143,43	461,58	357,75

Co`zsiz, har bir echim yer tuzish nuqtai nazaridan boshqasiga aylantirilishi mumkin (fyer-malarni har xil joylashtirish, ishlab chiqarish bo`limlari soni, ozuqa bazasini tashkil etish bilan).

20 jadval

Kapital xarajatlarning mutloq (absolyut) samaradorligini hisoblash

Ko`rsatkichlar	Yer tuzish yiliga	Loyiha bo`yicha				
		400 bosh-ga mo`l-jallangan fyer-malarni ishlab chiqarishni takomillashtirish	Fermani 500 boshgacha kengaytirish va qayta qurish	Mavjud 400 boshgacha mo`l-jallangan fyer-malarni saqlab qolib 200 boshgacha yangi fyer-malarni qurish	Fermani 500 boshgacha kengaytirish va qayta qurish	Mavjud fermani 600 boshgacha kengaytirish va qayta qurish
1	2	3	4	5	6	7
Kapital xarajatlari						
Mollarni fyer-malarni joylashtirish,	400	400	500	200+400	500+100	600

bosh Fyermalarni qurishga nis- biy kapital xarajatlar, ming so`m						
---	--	--	--	--	--	--

20 jadvalning davomi

1	2	3	4	5	6	7
$A_U=2,66+\frac{372,6}{P}$ Xarajatlar, ming so`m: fyermalarni takomillashti- rishga ( $A_m=A_nR \cdot 0,3$ ) fyermalarni kengaytirish va qayta qurishga ( $A_m=A_nR \cdot 0,4$ ) fyermalarni yan-gidan qurishga ( $A_m=A_nR \cdot 1,0$ ) Qo`shimcha poda-ni shakllanti- rish (1	-	3,592	3,405	4,523	3,405+6,3 86	3,281
	-	431,0	-	-	-	-
	-	-	681,0	-	681,0	787,4
	-	-	-	904,6	638,6	-

boshga 840 so'm hi- sobida)	-	-	84,0	168,0	84,0+84,0	168,0
Jami bir mar-talik xarajat-lar						
K, ming so'm	-	431,0	765,0	1072,6	1487,6	955,4
Ma'muriy- bosh-qaruv xodimla-rini saqlash						
xarajatlari, ming so'm	24,0	24,0	24,0	40,8	40,8	24,0
Barcha kapital xarajatlar K, ming so'm	467,2	419,4	521,4	683,5	652,7	607,1
Yillik xarajatlar						
Fyermalarda gi mexanizatsiy a-lash darajasi-ni hisobga olib, ishlab chiqarish xara-jatlari: 1 boshga, so'm hammasi, ming so'm	972	778	778	593 va 972	778 va 693	778
Fyermalarda mollarning	338,8	306,4	389, 0	516,6	452,9	466,8

jamlanish da-razasini hi-						
---------------------------------	--	--	--	--	--	--

20 jadvalning davomi

1	2	3	4	5	6	7
sobga olib, ishlab chiqarish xarajatlari- ning o`zgarishi, ming so`m	-	-	-0,6	+1,1	+1,1	-1,1
Amortizatsiy a ajratmasi, ming so`m	13,0	26,0	33,5	40,2	52,6	36,6
Ekspluatatsi ya xarajatlari, ming so`m	21,7	43,3	55,8	67,2	87,7	61,1
Transport xa-rajatlari, ming so`m	19,7	19,7	19,7	17,6	17,6	19,7
Ma`muriy- bosh-qaruv xodim-larni saqlash xarajatlari, ming so`m	24,0	24,0	24,0	40,8	40,8	24,0
Barcha yillik xarajatlar S, ming so`m	467,2	419,4	521, 4	683,5	652,7	607,1
CHorvachilik mahsulotlarini etishtirish						
Mollar bosh soni, bosh	400	400	500	200+40	500+10	600

1 sigirdan so-g'ib olinadigan sut, yiliga, ts	40	40	40	0 40	0 40	40
1 sigir hiso- biga olinadi- gan go`sht, yiliga kg	120	120	120	120	120	120
Sut sotish, hammasi, ming, so`m (1 kg 30 so`m hisobida)	480,0	480,0	600, 0	720,0	720,0	720,0
Go`sht sotish, hammasi, ming so`m (1kg 3 so`m hisobida)	144,0	144,0	180, 0	216,0	216,0	216,0
CHorvachili k mahsulotlari -ning hammasi, ming so`m	624,0	624,0	780, 0	936,0	936,0	936,0
Sof daromad						
CHorvachili k mahsulotlari -						

20 jadvalning davomi

1	2	3	4	5	6	7
ni sotishdan						

olinadigan sof daromad, ming so`m	156,8	204,6	258, 6	25,25	283,3	328,9
YAngi ishlab chi- qarish qurili- shi uchun ajra-tilgan yerlar-dan olinmaydi- gan sof daro- mad, ming so`m	-	-	0,3	0,7	0,7	0,6
Cof daromad- ning hammasi SD, ming so`m	156,8	204,6	258, 3	251,8	282,6	328,3
Loyihaviy tad-birlar hisobi-ga sof daro- madning o`sishi, SD, ming so`m	-	47,8	101, 5	105,0	125,8	171,5
Kapital xarajatlarning mutloq (absolyut) samaradorligi						
Kapital xara-jatlar sama- radorligi koeffitsienti $E = \frac{\Delta C/I}{K}$	-	0,11	0,13	0,09	0,08	0,18

20 jadvaldan ko`rinib turibdiki, byerilgan sharoit-larda xo`jalik uchun ishlab chiqarishni tashkil etishning tarmoqli tuzilishini saqlagan holda, mavjud fyermani 600 yoki 500 boshgacha kengaytirish va qayta qurish foydaliroq hisoblanadi. Bu echimlarda kapital harajatlar samarador-ligi koeffitsientlari mos tarzda 0,18 va 0,13 teng.

Loyihaviy echimlarning samaradorligini 21 jadval ma`lumotlari ham ko`rsatib turibdi.

Aytish kerakki, xo`jalik uchun fyermani 500 boshgacha kengaytirish va qayta qurish va mavjud fermada Shu ishlarni bajarish bilan bir qatorda 100 boshga mo`ljallangan yangi fyerma qurish bir xil samarali.

21 jadval

Kapital xarajatlarning nisbiy samaradorlik ko`rsatkichlarini hisoblash, ming so`m

Ko`rsatkichlar	Yer tuzish yiliga	Loyiha bo`yicha				
		400 boshga mo`ljallangan fermada ish-lab chiqarish-ni takomillash-tirish	Fermani 500 bosh-gacha kengaytirish va qayta qurish	Mavjud 400 boshga mo`l-jallangan fyermani saqlab qolib 200 boshga yangi fyerma qurish	Fermani 500 bosh-gacha kengaytirish va 100 boshga yangi ferma qurish	Mavjud fermani 600 boshgacha kengay-tirish va qayta qurish
Bir martalik xarajatlar	-	431	765,0	1072,6	1487,6	955,4

K Yillik hara-jatlar	467,2	419,4	521,4	683,5	652,7	607,1
S CHorvachi						
lik mahsulotl	624,0	624,0	780,0	936,0	936,0	936,0
ari qiymati						
Sof daromad	156,8	204,6	258,3	251,8	282,6	328,3
SD Loyihaviy tad-birlar hisobi-ga sof daro- madning	-	47,8	101,5	95,0	125,8	171,5
o`shishi SD						
Keltirilgan xarajatlar						
$KE_n + C$	-	449,6	575,0	756,8	756,8	674,0
Keltirilgan xarajatlarni						
ng 1						
so`miga						
sof						
daromadni	-	0,11	0,18	0,12	0,17	0,25
ng o`shishi						
$\frac{\Delta C/I}{KE_n + C}$						

Shunday qilib, agar ishlab chiqarish markazlarini joylashtirishning echimlari bo'yicha mollar bosh soni, demak, mahsulot qiymati ham o'zgaradigan bo'lsa, eng yaxshi loyihaviy echimni tanlash ko'rsatkichi bo'lib sof daromadning keltirilgan xarajatlarning 1 so'mi hisobiga maksimal o'sishi xizmat qiladi.